

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ПОВОЄННОГО
ДЕСЯТИРІЧЧЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ**

Виконала студентка 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Клименко Аліна Віталіївна

Керівник: Гамрецька Галина Степанівна,
кандидат філософських наук

Рецензент: Свідерська Оксана Мирославівна,
кандидат історичних наук, доцент

Хмельницький – 2022 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ...	7
1.1 Історія повсякденності як галузь наукового знання	7
1.2 Відображення повсякденного життя повоєнного десятиріччя у змісті шкільного курсу історії України	15
РОЗДІЛ 2. ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПОВОЄННОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ	26
2.1 Організація усноісторичного проєкту з вивчення повсякденного життя повоєнного десятиріччя	27
2.2 Робота з історичними джерелами під час вивчення повсякденного життя повоєнного десятиріччя	39
2.3 Використання краєзнавчого матеріалу для дослідження історії повсякденності повоєнного десятиріччя	54
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74
ДОДАТКИ	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Після проголошення незалежності України перед істориками та іншими науковцями постало важливе завдання – дослідити та накопичити різний матеріал про період панування радянської влади на українських теренах і особливо протягом всього ХХ століття. Далі з такого широкого завдання почали формуватися більш вузько направлені, одним із яких стало всебічне висвітлення історії повсякденності через різні напрацювання. На той період, так само як і зараз, повсякдення було актуальною темою досліджень тому науковці за останні два десятиліття доклали чимало зусиль, щоб самі українці та світ дізналися про умови та побут українського населення під час панування ним не «братського народу», а справжнісінького колонізатора.

Порівняно недавно тема історії повсякденності перестала бути лише колом інтересів науковців та прийшла також в освітню сферу, передусім на уроки історії України. Адже вже багатьма методистами та вчителями-практиками проговорено, що вивчення лише політичної та військової історії не призводить до засвоєння та формування всіх передбачених навчальною програмою знань, умінь та навичок, компетентностей та рис, необхідних для сучасного громадянина держави. До того ж намітився закономірний процес втрати інтересу до історії як шкільного предмету та історії як науки загалом. Саме підвищити інтерес здобувачів, розбавити та модернізувати уроки, розвивати критичне мислення та емпатію, формувати різні компетентності покликане впровадження та використання різних прийомів та форм роботи з історією повсякденності.

Сумні події, котрі зараз відбуваються в нашій країні – це передусім російсько-українська війна призвели до коригування та переведення інтересу спільноти та здобувачів із тем повсякдення міжвоєнного періоду або періоду Другої світової війни на дослідження та огляд повсякденного життя повоєнного періоду (1945-1955 рр.). Адже те, що тоді пережили наші предки,

в скорому часі будемо переживати й ми – війна закінчиться нашою перемогою і потрібно буде повертатися до звичного життя, відбудовувати та відновлювати зруйноване, і під цим мається на увазі не лише будівлі, вулиці або й цілі міста, а також зруйновані людські життя. Тому оглянути досвід минулого сторіччя та заглибитись у дану тему стало новою ідеєю «фікс», виконання якої й намагаються реалізувати на сучасних уроках історії України в старшій школі.

Ступінь дослідженості проблеми. Тема дослідження вже має велику кількість напрацювань, що підтверджує її актуальність та постійно зростаючий інтерес до неї. Клопітка та ґрунтовна робота проводиться з опрацювання основних теоретичних та практичних проблем висвітлення історії повсякденності на уроках історії такими дослідниками як О. Вішанська, Т. Заболотна, М. Зінчук, Олександр Коляструк, Ольга Коляструк, А. Коцур, С. Кульчицький, Н. Лаас, О. Лисенко, Л. Могильний, Т. Нагайко, І. Петренко, Я. Потапенко, М. Смольницька, О. Удод, Н. Швайба та інші.

Також є дослідники з вузько направленим інтересом в темі історії повсякденності, котрі оглядають та описують її особливості лише в період повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.). Такими науковцями та методистами є Т. Гонтар, Л. Дробіна, О. Ісайкіна, В. Крупина, О. Лук'янець, Т. Пронь, О. Прохоренко, А. Шевченко, О. Янковська тощо. Всі вищеперераховані дослідники дійсно дуже зацікавлені у висвітленні питань історії повсякденності та працюють не покладаючи зусиль, щоб ознайомити, зацікавити та надихнути на схожі дослідження інших.

Об'єкт дослідження: повсякденне життя повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.).

Предмет дослідження: дидактичні засади вивчення повсякденного життя повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.) в шкільному курсі історії України (11 клас).

Мета дослідження: на основі аналізу наукової літератури, а також вивчення освітніх практик визначити та описати дидактичні засади вивчення

повсякденного життя повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.) в шкільному курсі історії України (11 клас).

Реалізація цієї мети зумовила постановку і вирішення таких взаємопов'язаних **завдань**:

1. На основі вивчення наукової літератури актуалізувати концептуальні основи історії повсякденності.
2. Здійснити аналіз шкільних підручників історії України для 11 класу на предмет відображення в їхньому змісті повсякденного життя повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.).
3. Описати досвід організації усноісторичного проєкту під час вивчення повсякденного життя повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.).
4. Теоретично обґрунтувати ефективність педагогічних методів та навчальних технологій під час вивчення повсякденного життя повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.).

Методи наукового дослідження:

а) теоретичні – аналіз і синтез наукових джерел із теми дослідження, аналогія, моделювання, порівняння, систематизація, узагальнення, застосовані під час вивчення історичної та педагогічної літератури з метою визначення особливостей історії повсякденності як складової змісту сучасної історичної освіти, обґрунтування методичних вимог до відбору змісту матеріалу з історії повсякденності, принципів вивчення історії повсякденності;

б) емпіричні – анкетування, наративне інтерв'ю, тестування, спостереження, бесіда, складання й аналіз творчих завдань, що використовуються для дослідження сучасного стану вивчення історії повсякденності, визначення рівня сформованості компетентностей: уявлень, понять, навчально-пізнавальних умінь та емоційно-оцінних суджень в учнів з історії повсякденності; контент-аналіз шкільних підручників історії.

Теоретичне значення дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні дидактичних засад вивчення повсякденного життя повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.) в шкільному курсі історії України (11 клас).

База проведення дослідження. Дослідницьку роботу було проведено на кафедрі суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії та у Хмельницькому ліцеї № 15 імені Олександра Співачука.

Апробація дослідження. Основні положення й результати наукового дослідження викладені в тезах доповіді «Усна історія: дидактичний аспект» та опубліковані у збірнику матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Студентська молодь у науці» (Хмельницький, 12 травня, 2022 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (69 найменування) та 30 додатків на 44 сторінках. Основний зміст дипломної роботи викладено на 74 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ

1.1. Історія повсякденності як галузь наукового знання

Будь-яка гуманітарна дисципліна загалом доволі консервативна, проте час від часу в науковців виникають нові ідеї, що згодом трансформуються в нові вузькі напрями наукового знання. Це відбувається через те, що протягом певного часу був нагромаджений великий масив різноманітного матеріалу, і коли його вже неможливо вмістити в рамки традиційних підходів, виникає потреба у створенні принципово нових, або ж проводиться клопітка робота по розгалуженню чогось старого і виділенню звідти нового підходу. Саме це спричинило «історико-антропологічний поворот» у гуманітарних науках в кінці 60-х років ХХ століття [29].

У подальшому це спричинило появу історії повсякденності та становлення її на окремий щабель поряд з такими напрямками як-от: історична психологія, історія ментальності, інтелектуальна історія, усна історія, соціальна історія та мікро-історія. Стосовно останніх двох напрямів, то вони часто пересікаються із історією повсякденності та частково накладається одна на одну. Проте повсякдення все ж існує як автономна галузь наукового пізнання. Однак, більшості дослідникам складно їх розрізнити, адже навіть на сьогоднішній день досі немає чіткого розуміння, що ж таке «історія повсякденності».

Ще на початку 1980-х років, коли з'явився новий, на той час, історіографічний напрямок – історія повсякденності, німецький соціолог Норберт Еліас, який одним із перших його оглядав і описував, зауважив, що ця царина «поки що ані риба, ані м'ясо». З того часу пройшло вже більше 40 років. І хоча побачила світ вже велика кількість наукової літератури, історики так і не дійшли консенсусу щодо визначення даного підходу. І це доволі дивно, адже в суміжній суспільствознавчій дисципліні – соціології, яка, власне, й дала

початок «історії повсякденності», науковці вже дійшли консенсусу у висвітленні даної проблеми. Через це під час історіографічного огляду «історії повсякденності» потрібно звертатися також до напрацювань у суміжних суспільствознавчих дисциплінах та саме там прослідковувати історичну площину даної проблематики, розглядати, як змінювалось визначення та характеристика [35].

Все це спричиняє суттєві розходження у поглядах стосовно витоків та думок щодо датування його виникнення. Якщо оглянути весь масив дослідженої літератури з даного питання, то можна виділити декілька поглядів на походження та розвиток історії повсякденності.

Представники першого погляду доводять, що визначальний вплив на виникнення «історії повсякденності» справили філософія та соціологія і через це датування є досить стриманим: у філософії – 1920-1930-ті рр., в соціології – 1960-1970-ті рр. Прихильники даного погляду намагаються довести, що в 1970-х роках, коли історична наука мала певну кризу, її дослідники почали шукати «натхнення» в суміжних науках, більш детально їх розглядати та приміряти для використання в історичній науці. Тут переважно говорять про дослідників, що виходять зі школи «Анналів»: начебто вони є засновниками такого історичного погляду, як «історія повсякденності», проте не применшують також проведених досліджень в німецькій, італійській та американській історіографіях [22].

На противагу першим дослідникам, прихильники другого погляду впевнені, що історія повсякденності є ділянкою, що в основному вивчалася істориками і постає разом із позитивізмом. Вони виділяють час її виникнення із середини XIX століття і через це її першовідкривачами автоматично стають Е. Віолле-ле-Дюк, Г. Хартман, А. Бокуе, Е. Фукс, П. Гіро, І. Забелін, М. Костомаров, Є. Терещенко, С. Єшевський тощо [45]. Загалом в цей перелік потрапляли всі дослідники, які центром свого наукового пошуку ставили народ, його звичаї та побут. За спадкоємців історії повсякденності знову виступали представники школи «Анналів», які забезпечували тяглість

вивчення теми до початку 1980-х рр., коли вона стала популярною в колі досліджень західноєвропейських дослідників.

Таким чином, перший підхід часто називають «лінійним» і його прихильниками визнається, що історія повсякденності була привнесена ззовні в історичну науку. Прихильники ж протилежного підходу, що в науковому колі називають «дискретним», схиляються до думки, що відбувся так званий «еволюційний» внутрішній розвиток історіографії. Подібні суперечності є незвичними для історичної науки, адже зазвичай відразу видно, чи залучалися суміжні суспільствознавчі дисципліни чи ні, і все доволі очевидно.

Так чи інакше, але ледве не єдине, в чому сходяться на думці прихильники обох підходів, це означення теоретичними «батьками» історії повсякденності Едмунда Гуссерля та Альфреда Шюца – фундаторів феноменологічної філософії та соціології. Проте все одно їхні наукові доробки та логіка викладу матеріалу в них нагадувала філософський трактат або ж соціологічне дослідження. До прикладу, Едмунд Гуссерль ставив за ключову вимогу через гуманітаріями більше уваги приділяти вивченню «життєвого світу» – «Царини людської буденності» [49]. Альфред Шюц же постійно наголошував у своїх працях, що об'єктивний світ є результатом «світу людської безпосередності», під яким він розумів фантазії, устремління, сумніви, емоційні реакції на конкретні події тощо. І якщо дізнатись та зрозуміти ці «людські безпосередності», повсякденне мислення, то можна буде зрозуміти також об'єктивний світ. Загалом, тогочасна соціологія та філософія так визначали історію повсякденності:

- її визначальною рисою можна вважати те, що для індивіда повсякдення проходить «тут-і-зараз» – навколо «тут» мого тіла та «зараз», тобто в теперішній час;
- акцент на вивченні комунікації «обличчям-до-обличчя», що може дати розуміння картини перехідних етапів суспільств;
- вивчення історії повсякденності відбувається через об'єктивізацію життя в речах та символах, насамперед через мову.

Хоча соціологи та філософи достатньо ґрунтовно опрацювали історію повсякденності, навіть вони самі зазначали, що вкрай важливим є діалог з історичною наукою, яка на той момент ще не визнавала історію повсякденності як окремий підхід і не надавала йому особливої уваги та значення [53].

Якщо починати огляд наявної наукової літератури, присвяченої «історії повсякденності», то можна помітити наступне гостре проблемне питання. Мало того, що дослідники не можуть дійти згоди і мають проблеми із визначенням предмету цього підходу, так для них також важко окреслити його межі. Навіть можна говорити, що кожен дослідник має відмінну, нову думку, і скільки дослідників, стільки й суджень. Одні історики настільки розширюють межі історії повсякденності, що вважають її ледь не заміною історії як такої. Інші занадто зменшують межі дослідження і зводять все до мікроісторії – опис унікальних аспектів минулого. Інші історики бачать лише невелику спільність між історією повсякденності та макроісторією. Загалом також залишається відкритими питання про співвідношення між історією повсякденності та історією побуту, історією приватного життя тощо.

Якщо брати до уваги сучасних українських вчених, то необхідно зауважити, що є дослідники, які вже чітко усвідомлюють даний напрям та рефлексують над ним. Вони також намагаються вирішувати вищеописані проблемні моменти і чітко визначати межі, особливості, характерні риси, визначення та витоки історії повсякденності. Однак систематична робота у даному напрямі лише починається, і невідомо коли будуть подані комплексні узагальнення та інше. Проте, якщо для західноєвропейських істориків було більше часу для вирішення проблем, українські ж майже не мали часу, адже лише порівняно недавно зацікавились даним підходом і поставили собі за пріоритет подолати методологічний консерватизм, концептуальну монолінійність розуміння історичного процесу, тобто спробували відійти від радянської історіографії, яка забороняла розкриття таких понять, як повсякденне життя, суспільні настрої, морально-психологічний стан

населення та ін. Все це стало пріоритетом вже сучасних досліджень в Україні. Варто зазначити, що вони характеризуються зрослим професійним (методологічним, фактологічним і джерелознавчим) рівнем.

Тут необхідно зазначити декілька суттєвих ознак, які притаманні сучасному вивченню історії повсякденності. По-перше, історія повсякденності вже остаточно вийшла з-під «опіки» звичайної історії, і стала самостійним напрямом. Також відбулось розмежування макро- та мікроісторії. По-друге, для історії повсякденності вже створені власні методологічні підходи та інструментарій, що дозволяє вивчати її більш точно. По-третє, так як, історія повсякденності все одно пов'язана з соціологією та іншими суміжними суспільствознавчими дисциплінами, то її дослідники використовують також інструментарій інших дисциплін, що допомагає інтеграційним процесам в історичній науці. По-четверте, все це дозволило уникнути раніше прийнятого схематизму в історичній реконструкції минулого, допомогти в аксіологічному огляді антропоцентричних позицій та уникнути абстрагованості аналізу подій, фактів, явищ лише з політичного рівня [38].

Новий підхід та інтерес до нього спонукали дослідників до нових джерелознавчих досліджень, щоб використати та переглянути ті джерела, які раніше відкидалися, як ті, що не представляють інтересу. Це, передусім, наративні документи приватного походження (щоденники, спогади, листи). Навіть почалось критичне осмислення раніше не використаних в науковій роботі художньо-літературних і візуально-мистецьких творів. Тепер перевагою стали аксіологічні судження та суб'єктивність у ставленні до оточуючої дійсності. Адже історія повсякденності бачиться, насамперед, таким напрямком, який «олюднює історію та побут», показує психологію щоденного життя, ставлення та оцінку людей до побутових проблем, влади, релігії, держави та іншого через їхнє власне сприйняття.

Загалом зацікавити сучасного українського дослідника в історії повсякденності допомогли напрацювання та виклики зарубіжної історіографії, теорії та методології історичної науки. Насамперед, це переклади та

популяризація американських та європейських новітніх видань з культурно-історичної антропології. Ще одним стимулом став перегляд Міністерством освіти навчальних програм з історії України та всесвітньої історії під час співпраці України з Радою Європи на орієнтування української освіти в бік європейських стандартів. Асоціація викладачів історії «Нова доба» навіть реалізувала кілька «історичних» проектів:

- Повсякденне життя моєї сім'ї на тлі історичної епохи;
- Історія міграції;
- Історія епохи очима людини та ін.

У закладах вищої освіти поставили спецкурси з історії повсякденності: «Історія повсякденності в сучасній українській історіографії» (В. Андреев у м. Херсон); «Історія повсякденності: теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми» (О. Коляструк в м. Вінниця) [26]. Це може засвідчити, наскільки відбулася популяризація нового підходу, а також те, що напрацьовано такий значний теоретичний матеріал, що його вистачає на створення спецкурсів у закладах вищої освіти.

Зазначимо, що питання української історії в контексті історичної антропології й історії повсякденності знайшло відображення у публікаціях періодичних видань: «*Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*», «Соціум», «Україна: спадщина, національна свідомість, державність». Проте загальна увага сучасних дослідників більшою мірою звернена на висвітлення історії повсякденності не просто впродовж певного періоду, а конкретно в періоди переломних, кризових і трагічних моментів вітчизняної історії: часи національно-визвольних змагань, революції, воєн, модернізації економіки та реформування різних систем.

Якщо оглянути весь масив напрацювань, то можна встановити, що найбільший відсоток становлять праці про радянське повсякдення таких авторів, як-от: М. Борисенко, В. Іваненко, В. Іщенко, С. Кульчицький, В. Мароко, О. Паращевіна, О. Пиріг та ін. Також до актуальних для дослідників періодів відноситься період, зазначений в даній досліджуваній роботі, а саме

післявоєнна доба з її непростим повсякденням і побутом. Висвітленню цього питання присвячена монографія Л. Ковпак, де охарактеризовано загальну проблематику повсякденного життя українського суспільства в другій половині ХХ ст.

Вагомий внесок у висвітлення різних проблемних питань історії повсякденності здійснюють викладачі Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. На базі даного закладу працює спеціально створений навчально-науковий центр усної історії, а також публікація історико-краєзнавчого альманаху «Джерела пам'яті».

Варто також зупинитися більш детально на огляді найбільш повного та ґрунтовного сучасного українського доробку, де відображені роздуми щодо методологічних, світоглядних, та методичних аспектів історії повсякденності. Праця належить історіографу О. Удоду, який зазначає, що активізація досліджень з історії повсякденності актуальна, принаймні в трьох аспектах.

По-перше, в науковій площині історію повсякденності можна використати для подолання відставання української історіографії від зарубіжної, а також задля того, щоб інкорпорувати в сучасну історичну науку праці дорядянської періоду, так звану народознавчу школу, різні напрацювання істориків України ХІХ – початку ХХ століття. По-друге, в гносеологічній площині, де необхідно провести процес деполітизації та гуманізації історії, в тому числі в царині історичної освіти. По-третє, історія повсякденності має і певну практичну цінність, адже наукова переорієнтація приведе у перспективі до зміни ціннісних орієнтирів суспільно-політичних практик. Також О. Удод додає, що якщо збільшити використання історії повсякденності в методології історії України, то це в результаті допоможе вивести історичну науку із методологічної кризи, а також перетворить історію з простого викладу сухого матеріалу в цікаву, людинознавчу дисципліну [48; 49; 50].

Отже, можна констатувати, що історія повсякденності дійсно набула в Україні визнання, знайшла своїх прихильників серед журналістів та

краєзнавців, учительської та професорсько-викладацької громадськості, академічних вчених-істориків. Саме останні піддають історію повсякденності все меншому скептицизму щодо самодостатності. Однак дискусії довкола об'єктивності/необ'єктивності та релятивізму цього напрямку й досі продовжуються і не вщухають. Також продовжуються суперечки стосовно джерел та науково-документального забезпечення даного напрямку, що можна пояснити декількома причинами: зараз триває методологічна криза в історичній науці; занепокоєння українських науковців стосовно відставання вітчизняної історіографії від зарубіжної; і найбільше, досі залишилось упереджене ставлення до нетрадиційних джерел (особистого походження, усних джерел, візуальних, літературних та ін.).

Проте найбільше на дослідження історії повсякденності впливає те, що науково-теоретичне обґрунтування її як напрямку ще не завершилось, оформлення її методологічного забезпечення ще знаходиться у процесу становлення. Є суттєва необхідність подальшого огляду та критичного осмислення проблемних аспектів методології, і до того, історія повсякденності ще й досі не отримала усталеного статусу серед інших наукових дисциплін. Звичайно, більшістю вона визнається як окремий самостійний напрям історичної науки, проте трапляються дослідники, котрі розглядають історію повсякденності лише як методологічний прийом для отримання більш повної інформації про минуле [35].

Якщо підсумувати все вище описане, то можна зробити висновок, що історія повсякденності досі знаходиться в пошуках власної ідентичності, що також демонструє великі можливості для подальшого розвитку на великих просторах. Й досі залишається велика кількість малодосліджених, невизначених та неоглянутих проблемних питань як історичного, так і методологічного характеру. Зараз в цьому можуть допомогти лише численні спільні конференції не лише на регіональному рівні, але й на міжнародному. Тоді, можливо, не в найближчі роки, але потрохи будуть вирішуватись основні дискусійні питання і історія повсякденності отримає повний комплект

власного інструментарію та теоретико-методологічних засад. Позитивним є те, що наразі історія повсякденності не залишається лише в колі наукового інтересу, а вже як декілька десятків років проникає в інші сфери, в тому числі й в освітню.

Нарешті, оскільки для української історіографії це відносно нова проблематика, в порівнянні з європейськими дослідженнями з даного питання, то це є досить перспективним моментом для входження в світову історіографію в якості сучасного наукового доробку.

1.2 Відображення повсякденного життя повоєнного десятиріччя у змісті шкільного курсу історії України

Протягом останніх років в системі освіти відбуваються постійні зміни, оновлення та вдосконалення, адже Міністерство освіти прагне реалізувати в Україні концепцію НУШ – Нову українську школу. Процес цей клопіткий, тому рухається в доволі повільному темпі. Вже розроблені і впроваджені нові навчальні програми з історії України для 5-9 класів, а ось для 10-11 класу вони поки в процесі розробки. Можливо, їх змогли б впровадити в новому навчальному році 2022-2023, проте цьому зашкодила російсько-українська війна, і тому, й так доволі повільним процес, сповільнився ще сильніше. Освітня сфера є однією із найважливіших для держави, адже саме перед нею стоїть нелегка мета – виховати майбутнє підростаюче покоління та дати йому все потрібне для подальшого навчання та життя в суспільстві. Окрім цього, саме перед історичною дисципліною стоять вкрай відповідальні завдання: сприяти формуванню творчої особистості, громадянина-патріота та професіонала.

Зрозуміло, що поставлені завдання не формуються в 11 класі. Це відбувається упродовж всього процесу навчання в школі та на всіх навчальних предметах.

Слід зазначити, що саме в 11 класі на уроках історії України виникають найпроблемніші запитання, адже саме цей період є одним із найтяжчих. Хоча він і відбувся порівняно недавно, проте його дуже спотворила радянська та згодом російська пропаганда. Тому під час вивчення подій другої половини ХХ століття потрібно бути ще більш пильними та постійно застосовувати критичне мислення, аксіологічні судження та емпатію.

І саме тут на допомогу приходить історія повсякденності, яка через різні побутові аспекти, враження людей-сучасників тих подій допомагає сформувати в здобувачів освіти правдиве та різностороннє бачення тих подій, свідками яких вони не були, проте через уяву та емпатію можуть стати. Навіть більше – історія повсякденності на уроках історії змінює сам навчально-пізнавальний процес. Адже здобувач освіти перестає бути лише об'єктом освітнього процесу: він перетворюється на суб'єкта пізнавальної творчості. Деякі дослідники надають історії повсякденності настільки великого значення, що обумовлюють вивчення повсякдення на уроках історії як визначальну сферу соціальної історії загалом.

Оглянуті для контент-аналізу підручники є новими, адже всі вони були видані в 2019 році, а навчальна програма переглядається кожного року, але все одно вони потребують оновлення, адже освіта настільки стрімко розвивається, що те, що було новим тільки рік тому, вже старе на сьогоднішній день. Підручники, які були обрані для проведення контент-аналізу:

- Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручники для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.

- Даниленко В. М. Історія України: рівень стандарту. Підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти / Віктор Даниленко, Мирослава Смольницька. Київ: Генеза, 2019. 224 с.: іл.

- Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук,

М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. Тернопіль: Астон, 2019. 256 с.: іл.

- Мудрий М. М. Історія: Україна і світ (інтегр. курс. Рівень стандарту): підруч. для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти / Мар'ян Мудрий, Олена Аркуша. Київ: Генеза, 2019. 304 с.: іл, карти.

- Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України [рівень стандарту]: підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти / Н. М. Сорочинська, О. О. Гісем. Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2019. 240 с.: іл.

- Струкевич О. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти / Олексій Струкевич, Степан Дровозюк. Київ: Грамота, 2019. 240 с.: іл.

В зазначених вище підручниках буде проводитись контент-аналіз І розділу, де йде розповідь про події першого повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.). Інколи події висвітлені до смерті Сталіна, тому буде зачіплюватись перший параграф другого розділу, де описані 1954-1955 рр. Хоча наприкінці І розділу відведений окремий параграф для висвітлення культурного та повсякденного життя українського народу, а також більшість авторів підручників пропонують наприкінці вивчення розділу виконати практичну роботу «Повсякденне життя в Україні повоєнних років», яка повністю присвячена повсякденному життю в повоєнний час, все одно контент-аналіз проводився по всьому розділу, адже й у звичайному параграфі можна віднайти матеріал з історії повсякденності. Аналіз здійснюватиметься як в текстовому (додатковий текст) та і в позатекстовому (ілюстрації, методичний апарат) компонентах шкільного підручника.

Використання скорочень, для позначення підручників в таблицях

Підручник	Скорочення
Підручник «Історія України», 11 клас, Власов В. С.	ПУУ11В
Підручник «Історія України», 11 клас, Даниленко В. М.	ПУУ11Д

Підручник «Історія України», 11 клас, Хлібовська Г. М.	ПУУ11Х
Підручник «Історія України», 11 клас, Мудрий М. М.	ПУУ11М
Підручник «Історія України», 11 клас, Сорочинська Н. М., Гісем О. О.	ПУУ11СГ
Підручник «Історія України», 11 клас, Струкевич О. К.	ПУУ11С

Табл. 1.1.

**Матеріали з історії повсякденності повоєнного десятиріччя у
підручниках 11 класу.**

Підручник	Додатковий текст		Ілюстрації		Разом1
	абс.	%	абс.	%	абс.
ПУУ11 Власов	27	35%	50	65%	77
ПУУ11 Даниленко	28	44%	35	56%	63
ПУУ11 Хлібовська	30	56%	24	44%	54
ПУУ11 Мудрий	12	39%	19	61%	31
ПУУ11 Сорочинська, Гісем	12	26%	34	74%	46
ПУУ11 Струкевич	15	43%	20	57%	35
Разом2	124 (41%)		182 (59%)		306

Якщо оглянути таблицю 1.1, то можна побачити, що деякі автори підручників вміщують більше текстових та ілюстративних матеріалів для висвітлення історії повсякденності. Такими авторами є Віталій Власов, Віктор Даниленко та Ганна Хлібовська. Інші автори меншою мірою залучають додатковий текст та різні наочні матеріали. Також з таблиці та рисунку 1.1. (Додаток А) видно, що в загальному переважає ілюстративний матеріал над текстовим, що є цілком зрозумілим, адже в основному здобувачі освіти краще запам'ятають щось зображене, або ж часто ілюстративним матеріалом підкріплюють текстовий для більшої переконливості та підтвердження.

Табл. 1.2.

Засоби ілюстрації

№	Показник	ПУУ1	ПУУ1	ПУУ1	ПУУ1	ПУУ1	ПУУ1	Разом:	
		1В	1Д	1Х	1М	1СГ	1С	абс.	%
1	Картина	4	2	3	2	1	4	16	9%
2	Символіка	1	—	1	1	2	—	5	3%
3	Картографічні матеріали	2	1	—	1	4	—	8	4%
4	Портрет	6	4	1	8	5	2	26	14%
5	Тогочасні фотографії	23	16	13	7	11	10	80	45%
6	Діаграми та інфографіки	—	7	—	—	—	—	7	4%
7	Карикатури, плакат та листівки	14	5	6	—	10	1	36	20%
8	Зображення документів	—	—	—	—	1	1	2	1%

Оглядаючи наступну таблицю 1.2. та діаграму до неї на рисунку 1.2. (Додаток Б) можна говорити про те, яким засобам ілюстрації надають перевагу автори підручників. У відсотковому складі, майже половина – 45% від усіх ілюстрацій, відображає тогочасні фотографії. Далі йде показ карикатур, плакатів та листівок – 20% та портретів відомих тогочасних діячів – 15%. І саме у найбільш поширених поданих вище джерелах ми можемо побачити відображення повсякденного життя в наочності на сторінках підручника.

Табл. 1.3.

Співвідношення ілюстративного матеріалу у підручниках для 11 класу.

Підручник	Ілюстративний матеріал в I Розділі	
	абс.	%
ПУ11 Власов	50	28%
ПУ11 Даниленко	35	19%
ПУ11 Хлібовська	24	14%
ПУ11 Мудрий	19	10%
ПУ11 Сорочинська, Гісем	34	18%
ПУ11 Струкевич	20	11%
Разом:	182 (100%)	

Огляд даної таблиці 1.3. та діаграми до неї, що розміщена на рисунку 1.3. (Додаток В) дає якісне представлення, які автори більше використовують ілюстративний матеріал для знайомства здобувачів освіти з історією повсякденності повоєнного десятиріччя. До прикладу, такими авторами виявилися Віталій Власов, Віктор Даниленко, а також спільний підручник Наталії Сорочинської та Олександра Гісема. Саме вони приділили більшу увагу наочним матеріалам під час розробки своїх підручників.

Табл. 1.4.

Використання додаткового тексту та його джерела

№	Показник	ПУ1	ПУ1	ПУ1	ПУ1	ПУ1	ПУ1	Разом:	
		1В	1Д	1Х	1М	1СГ	1С	абс.	%
1	Спогади сучасників	10	6	8	5	—	9	38	31%
2	Щоденник або лист	4	3	3	—	—	2	12	10%
3	Документи	12	17	12	7	11	2	61	49,5%
4	Художні тексти	—	—	6	—	—	—	6	5%
5	Газети	—	2	—	—	1	2	5	4%
6	3 документального фільму	1	—	—	—	—	—	1	0,5%

Наступна таблиця 1.4., і також зроблена до неї діаграма на рисунку 1.4. (Додаток Г) дає представлення, яким джерелам надають перевагу автори-укладачі підручників, коли вставляють між основним текстом додатковий текстовий матеріал – історичне джерело. Дані таблиці показують, що хоча в підручниках й досі переважають офіційні документи та фрагменти праць сучасних істориків, а вони ніколи не втрачають своєї актуальності та важливості, в порівнянні з більш ранніми підручниками з історії України для 11 класу, які вже втратили свою чинність, значно зросла роль (31%) спогадів сучасників у висвітленні питання повсякденного характеру. Можливо,

наступні підручники, які будуть розробляться, вже матимуть значно вищий відсоток, в порівнянні навіть із теперішніми, адже вже більше набирає ваги запропонована європейськими країнами людинознавча концепція вивчення історії

Табл. 1.5.

Соціальний статус оповідача

	ПУ1	ПУ1	ПУ11	ПУ11	ПУ11	ПУ1	Разом:	
	1В	1Д	Х	М	СГ	1С	абс.	%
	абс.	абс.	абс.	абс.	абс.	абс.	абс.	%
Пересічний селянин або містянин	10	9	8	4	—	6	37	30%
Політичний діяч	9	3	12	3	7	2	36	29%
Релігійний діяч	1	—	—	1	—	—	2	1,5%
Письменник	1	2	7	1	1	6	18	15%
Медичні працівники	—	—	—	—	—	1	1	0,5%
Вчений/науковець	6	14	2	3	4	—	29	24%

Дана таблиця 1.5. має вкрай важливе значення для вивчення історії повсякденності повоєнного десятиріччя, адже показує, людині якого соціального статусу зараз надають «слово» на сторінках підручника. Якщо раніше завжди переважаючу більшість складали політичні, військові діячі та науковці, а простий селянин чи містянин не мали права говорити, то тепер почали прислухатися до звичайних людей і меншою мірою до політичних промов. Все це відображає глибину проникання історії повсякденності, вже як визнаного напряму історичної науки та відображає, що автори підручників розуміють важливість в додаткових текстових матеріалах подачі саме суб'єктивної думки та власних переживань звичайної людини, аніж суху та пафосну промову провідного, на той час, політичного діяча. Для більш

наочного показу даної таблиці була створена діаграма, яка відображена на рисунку 1.5. (Додаток Д).

Табл. 1.6.

Співвідношення додаткового текстового матеріалу в підручниках для 11 класу

Підручник	Додатковий текст в I Розділі	
	абс.	%
ПУУ11 Власов	27	22%
ПУУ11 Даниленко	28	23%
ПУУ11 Хлібовська	29	24%
ПУУ11 Мудрий	12	9%
ПУУ11 Сорочинська, Гісем	12	9%
ПУУ11 Струкевич	15	13%
Разом:	123	100%

Наступна таблиця 1.6. та діаграма до неї, що відображена на рисунку 1.6. (Додаток Е) демонструє, автори яких підручників використовують доволі велику кількість додаткового ілюстративного матеріалу, а які приділяють цього питанню менше уваги. До прикладу, Олексій Струкевич, Мар'ян Мудрий та автори Наталія Сорочинська і Олександр Гісем поки ще меншою мірою вміщують у підручники додатковий текстовий матеріал для вивчення історії повсякденності повоєнного десятиріччя, на відміну від їх колег, які, як видно з таблиці та діаграми, приділяють даному питанню більше уваги.

Табл. 1.7

Види питань і завдань у методичному апараті у підручниках 11 класу

Підручник	Відтворюючі	Перетворюючі	Творчо-образні	Проблемні	Разом ¹

	абс.		абс.		абс.		абс.		абс.	
ПУ11В	39		18		6		5		68	
ПУ11Д	22		22		9		5		58	
ПУ11Х	38		13		5		2		58	
ПУ11М	11		16		11		7		45	
ПУ11СГ	23		10		2		3		38	
ПУ11С	10		9		4		5		28	
Разом2:	143	48%	88	30%	37	13%	27	9%		

Окрім огляду висвітлення на сторінках підручників ілюстративного та додаткового текстового матеріалу, вважаємо за потрібне оглянути також методичний апарат, що представлений завданнями різного рівня складності. Результати огляду з даного питання представлені в таблиці 1.7. та відображені на діаграмі у рисунку 1.7 (Додаток Ж). Як видно із результатів, переважну більшість (48%) складають питання відтворювального рівня. Також великий відсоток (30%) мають завдання перетворювального характеру. І це цілком зрозуміло, адже автори ставлять за мету створити такий підручник, який був би універсальним та підходив під різні пізнавальні можливості здобувачів освіти.

Як видно з таблиці, в підручниках також розміщені завдання для творчого образного та проблемного рівнів, що є позитивним моментом. Звичайно, підбирати завдання таких рівнів вже повинен особисто вчитель для кожного класу та окремо для кожного здобувача освіти відповідно до їх пізнавальних можливостей та зацікавленості предметом. Те, що в підручнику такі завдання також відображені, показує, що автори розуміють їх цінність і визнають, що здобувачі освіти зараз мають можливість та бажання їх виконувати.

Підсумовуючи контент-аналіз, можна зробити висновок, що в нових підручниках, порівняно з попереднім виданням, вже більшою мірою відображені різні матеріали з історії повсякденності. Також автори-укладачі

намагаються збільшити роль пересічної людини в історії та йдуть за людинознавчою європейською концепцією та за принципом «олюднення» історії. Однак, слід зауважити, що в текстовому компоненті досі можна зустріти деперсоніфіковані спільноти: «чимало поміщиків», «багато селян», «народні маси», «маси українського населення», «маси українського суспільства». Тому шлях до більш «олюдненого» шкільного підручника історії ще довгий. Позитивом є те, що ця робота розпочалася і принесла зрушення в шкільній історичній освіті.

РОЗДІЛ 2

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПОВОЄННОГО ДЕСЯТИРІЧЧЯ

2.1 Організація усної історичного проєкту з вивчення повсякденного життя повоенного десятиріччя

На сьогоднішній день метод усної історії набирає все більшої актуальності. Раніше ним послуговувалися лише історики-науковці, завданням яких було провести ґрунтовну пошукову роботу над темою власного дослідження. Використовували вони цей метод переважно для висвітлення поглядів пересічних людей на політичні, соціально-економічні та революційні тогочасні процеси. Зараз усної історичні дослідження проводяться науковцями і в напрямку історії повсякденності, адже вже достатньо усвідомлена її важливість.

Ключовим моментом для нашого дослідження є те, що відбувається активне залучення здобувачів освіти до використання методу усної історії під час вивчення історії повсякденності новітнього періоду історії України. З його допомогою школярі та студенти можуть дізнаватися більше про тогочасні події, які будуть розповідатися зрозумілою мовою, з емоціями, про різні цікаві або ж складні життєві моменти, що допоможе їм проявити емпатію та зануритися в минулу епоху через розповідь. Також це допомагає сформуванню об'єктивну оцінку події, явища або процесу здобувачем освіти за допомогою використання критичного мислення.

Звернемося до витоків усної історії. Першим цей метод використав «батько історії» Геродот, адже, як всім відомо, він створював свої оповіді на основі свідчень очевидців. До того ж, він, певно, також розумів значимість історії повсякденності, тому в своїх оповідях фіксував не лише події політичного та військового характеру, але й побут та звичайні життєві ситуації. Тому, якщо говорити сучасною мовою, він застосовував метод «усної

історії» (oral history). І раніше, протягом багатьох століть, найчастіше використовували саме метод усної історії, проте здебільшого для опису політичних подій, воєн та революційних перетворень, відсуваючи на другий план повсякдення. Й так тривало аж до середини XIX століття, коли дослідники почали втрачати інтерес до усної історії і вирішили зосередити свою увагу на вивченні та аналізі писемних джерел. Згодом відбулося перетворення усної історії на окрему галузь наукового знання в 30-40 рр. XX ст. у США, і в іншим європейських країнах трохи пізніше, в 60-70-ті рр., коли там також відбулися кардинальні зрушення загалом в гуманітаристиці [37].

Ці зрушення призвели до повернення уваги до усної історії та виникненню руху за «історію з низу» у Великобританії, Італії, Німеччині й Франції. Саме в той період увага більшою мірою перемістилася з історій видатних постатей, яким довгий час надавали перевагу в історичній науці, на історію простих пересічних людей, а також дискримінованих спільнот, яким до цього часу не давали слова й можливості розповісти свої історії.

Саме тоді дослідники звернули увагу, що свідчення різних людей на одні ті самі події, процеси та явища, в тому числі й звичайні побутові проблеми, показують різне сприйняття їх представниками окремих вікових, етнічних та соціальних груп тощо. Адже найчастіше те минуле, що пам'ятає людина, якісно відрізняється від того, що надають офіційні документи. Також до усної історії звернулися через ще її одну виразну особливість – вона допомагає заповнити своїми свідченнями від людей періоди історії, про які відомо дуже мало, або ж залишилась невелика кількість писемних джерел. До прикладу, для Великобританії та Італії це були культура та спосіб життя робітничого класу, для Німеччини – пережитий досвід нацистської диктатури тощо.

У США, де найперше почали використовувати усну історію в XIX столітті, про даний метод згадали порівняно недавно, а саме 70 років тому. Першочерговою метою усною історії на той час, було зібрання усних свідчень про Другу світову війну в американських солдатів, котрі поверталися додому для налагодження звичного життя [28]. І якщо спочатку більшість дослідників

зустріли цю ініціативу скептично, адже про яку об'єктивність в усній історії може йти мова, то потім змінили свої думки і свідчення солдатів вже стали вважатися цінним джерелом інформації. Як говорить Н. Отріщенко, дослідниця й координаторка проекту «Міські розповіді» в Центрі міської історії Центрально-Східної Європи у місті Львові, – «Цей травматичний досвід великої кількості людей позначився на американському суспільстві. Якщо раніше вважалося, що історія – це те, що роблять великі люди, й інтерв'ю варто брати лише у визначних особистостей, то цього разу зацікавив досвід людей, які повернулися з війни. 40-50-ті роки ХХ століття теоретики усної історії назвали ренесансом спогадів: спогади стали об'єктом досліджень» [69, С. 2].

Також могутній поштовх для розвитку усноісторичних досліджень дав інтерес французьких вчених до проблеми історичної пам'яті, який поширився й на інші зарубіжні країни. Чимало дослідників збігаються в думці, що становлення методу усної історії завершилось у 1996 році – заснуванням Міжнародної асоціації усної історії. Тут слід додати, що важливу роль в цьому відіграли самі історики, які розуміли ситуацію в своїх країнах протягом ХХ століття та намагалися на неї впливати залученням до досліджень простих людей, котрі потім ставали співавторами історичних наративів та партнерами у створенні дійсної картини минулого. Звідси пішло залучення до досліджень різних товариств любителів історії, студентства та школярів. Таким чином, зросла зацікавленість в історії молоді та інших громадян держави, коли вони не лише споживають історичний продукт, але й тепер допомагають його творити.

Що ж стосується України, то в нашу державу метод усної історії, як і більшість здобутків західноєвропейської історіографії, прийшов після здобуття нею незалежності, точніше в 1992 році, коли й почались реалізовуватись більшість усноісторичних проектів. Хоча вони були започатковані не українськими дослідниками, а представниками американських історичних кіл – Вільямом Ноллом та Борисом Гудзяком, адже

однієї із тем їх досліджень був пережитий українцями травматичний досвід. Проте коло інтересів стосовно українства вони окреслили кожен різне. Перший цікавився українською селянською культурою 1920-1923 рр., інший розпочав масштабний проект «Образи сили духу: Жива історія підпільного життя Української Греко-Католицької Церкви 1946-1989 рр.» [49].

Попри те, що на українських теренах усноісторичне дослідження з'явилося значно пізніше, ніж в державах Західної Європи, йому все одно прийшлося зіткнутися зі схожими процесами перед прийняттям науковою спільнотою. З часом метод усної історії викликає все менше критики від академіків і його навіть не заперечують при написанні різного роду наукових робіт. Проте й досі немає жодної кандидатської дисертації на матеріалах усної історії. До того ж, в жодній науковій інституції і досі не існує окремого відділу чи центру усної історії, вони створені лише на базі Київського університету імені Тараса Шевченка, та, як вже зазначалось у першому розділі, Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди. Це говорить про те, що усноісторичні дослідження більше прийняті освітньою сферою, ніж науковою. Також проекти з використанням усної історії більше реалізують на базі громадських організацій. До прикладу, Східний інститут українознавства імені Ковальських, Науково-дослідний Центр «Жінка і суспільство» та інші.

Загалом, якщо оглянути створені за два останніх десятиріччя проекти з усної історії, то можна констатувати, що він все ж отримав своє визнання, і взагалі має в Україні колосальну перспективу. Передусім через те, що події, котрі відбулися протягом всього ХХ століття відображені лише в тогочасних російських джерелах і зараз аналізуються і переосмислюються сучасними істориками. Але ті джерела настільки спотворені та неправдиві, що просто вимагають провести усноісторичне дослідження з тогочасними свідками подій, котрі зараз вже мають право сказати правду. Ще однією перспективою є опис сучасних подій російсько-української війни, котрі повинні бути обов'язково відображені в повній мірі для нащадків та всього світу. Тільки

пережитий та переосмислений досвід покаже, наскільки насправді світ складний і багатогранний, а не спрощений, як зазвичай подає офіційна пропаганда.

Перш ніж оглядати особливості усноісторичного дослідження треба визначити, що ж дослідники розуміють під методом усною історією. Загалом її можна розглядати у двох вимірах. Одним із них є процес запису наративного інтерв'ю з відібраними людьми, під час яких вони розповідають про своє минуле. Усна історія також демонструє результат цієї розмови – розповідь про минуле. І саме в цьому даний метод представляє складність, адже, якщо записати інтерв'ю не складно, то подальша аналітична робота з ним вже є дійсно не легким процесом.

Ключовим предметом усноісторичного методу дослідження є пам'ять – це передусім пам'ять особи і групова пам'ять, при цьому ще можна говорити про колективну пам'ять. Пам'ять в біологічному сенсі, і також в соціальному. Проте саме через те, що дослідники працюють із пам'яттю людини – сучасника тих подій, саме це робить метод усної історії таким особливим. Однак, й досі залишаються чисельні критики, котрі не схвалюють роботи істориків-дослідників із інтерв'ю та людською пам'яттю. Адже людська пам'ять вважається неточною та вибірковою, про що свідчать дослідження різних психологів. Науковці-історики, котрі працюють з даним методом, знають про це, тому спочатку налагоджують контакт із оповідачем під час інтерв'ю, а потім аналізують інтерв'ю в контексті цих знань. Цей підхід також відображений в чисельних працях чеського соціолога Й. Шубрта, котрий наголошує, що пам'ять про минуле не є чимось стабільним та незмінним відносно сучасності, вона доволі пластична і постійно змінюється по мірі того, як ми розповідаємо щось раз за разом [23]. Саме тому усну історію не виділяють в окрему галузь, а залишають методом дослідження, який останнім часом користується великою популярністю. І якщо в наукових колах ще можна дістати критики за використання даного методу в дослідницькій роботі, то для різних учнівських проектів в старшій школі він став справжньою знахідкою.

Метод усної історії належить до універсальних методів і саме своєю інтердисциплінарністю він є корисним та значним для освітнього процесу. Саме використання цього методу дає здобувачам освіти усвідомлення того, що поряд із великою (політичною) історією, котра широко представлена в шкільних підручниках, є історія повсякденна, тобто життя «звичайних людей» на тлі великих історичних подій, явищ та процесів. Використовується метод усної історії в школі, здебільшого через проведення наративних біографічних інтерв'ю, які більшою мірою допомагають зрозуміти ту чи іншу тему, проте ні в якому разі повністю не замінюють використання писемних джерел та затвердженого Міністерством освіти шкільного підручника.

Окрім дослідження здобувачем освіти якогось історичного періоду чи явища з допомогою усної історичного дослідження, він також може використовувати даний метод для дослідження історії власної родини. До того ж, при отриманні такого завдання в школі, першими до кого звернеться за допомогою здобувач, буде саме власна родина, передусім старше покоління, яке було свідками. Використання методу усної історії в старшій школі сприяє досягненню таких цілей:

- окрім звичного здобувачам освіти навчання за підручником та пошуку інформації в інтернеті, вони опановують нові форми навчання й пошуку інформації (відвідування бібліотеки та музею, адже більшість тогочасних джерел не оцифровані);

- проводиться зустріч із сучасниками подій;

- дослідження проводиться і в рамках стандартного навчання, і під час самостійної роботи здобувачів, можливо, класної години або історичного семінару, або ж при вшануванні роковини якоїсь події;

- здобувачі зможуть навчитися розрізняти колективну та індивідуальну пам'ять;

- це прекрасна мотивація для вивчення новітньої історії України;

- допоможе краще знайомити здобувачів з темами, що вважаються другорядними у навчальній програмі – саме сюди прекрасно підходить історія

повсякденності повоєнного десятиріччя, про яку в програмі та підручнику небагато згадок;

– усноісторичне дослідження послуговується цілим рядом міжпредметних зв'язків (у першу чергу, це різні суспільні науки та медійне виховання), що дозволяє засвоїти нові практичні навички [59].

Історія, як навчальний предмет в школі, не є ціннісно-нейтральною дисципліною, тому несе в собі не лише навчання, але й виховання здобувача. І зазвичай вчитель історії першим знайомить здобувачів зі своїм предметом і формує перший погляд та те, що таке насправді історія, і як її можна розуміти і сприймати. Тому основна мета шкільної історії – навчити здобувача критичного мислення, вміння дати вичерпну оцінку історичним подіям та проявити емпатію до минулого. Одним із шляхів, якими можна підвести здобувачів до самостійних роздумів, є проєктне навчання, в якому широко застосовується метод усної історії. Так політична історія може бути доповнена історіями з повсякденного життя, поглядами тієї чи іншої людини, переживаннями, регіональною історією та новими історичними постатями. До того ж, багато дослідників вбачають у використанні методу усної історії сприяння для вироблення у здобувачів стійкості до маніпуляцій навколо історії, а також допомагають вчителю комплексно та більш змістовно подати інформацію, а здобувачам її сприйняти.

Нинішні умови також формують запит до системи освіти на виховання творчої особистості, котра повинна швидко пристосовуватись до нових умов суспільства, приймати самостійні нестандартні рішення, творити щось нове та унікальне. І цього можна буде досягти лише за умови перетворення навчання на процес дослідження. Коли вчитель вже не підносить здобувачам всю інформацію, не є для них єдиним джерелом інформації, окрім підручника. Сучасність потребує, щоб здобувач сам досліджував, вів пошукову діяльність, узагальнював, аналізував та видавав у результаті не думки авторів підручнику чи якогось історика, а власні бачення, оцінки та причинно-наслідкові зв'язки [14; 21].

Щоб задовольнити потреби суспільства та виконати поставлені перед освітою завдання, важливо використовувати метод проєктного навчання з використанням усної історії. Якщо фактаж історії, особливо для 11 класу про події ХХ століття виглядає «сухим» для вивчення, то інформація, що буде подана від очевидців, може бути більш простою, емоційною, і беззаперечно саме вона краще запам'ятується. Проєкт допоможе здобувачам побачити події чи явище, дізнатись про повсякдення очима тієї людини, котру опитуватимуть. Можливо, почути щось з історії, що буде відрізнятися за загальноприйнятого і написаного в підручнику. Також ще одним важливим елементом, що підкреслить ефективність та результативність використання проєктного методу та усної історії буде презентація продукту у вигляді слайдової презентації, фільму чи збірки документів. Проте, перш ніж організувати проєктну роботу для здобувачів у старшій школі, вчителю потрібно ознайомитись зі всіма методичними рекомендаціями до нього [55].

Найперше, що потрібно зробити, це представити проєкт здобувачам. До прикладу, шкільний проєкт «Повсякденне життя в Україні в період повоєнного десятиріччя» із використанням методу усної історії. Також до проєкту потрібно провести мотиваційну бесіду зі здобувачами: «Проєкт розрахований на всіх, хто не байдужий до минулого. Адже історія це не лише про політику, війни та видатних постатей, вона ще й про нас усіх і починається з нас самих, нашої родини. Ви можете запитати про повсякдення власного дідуся чи бабусю, звернутися до сусідів чи знайомих, віднайти незнайомих людей і цим самим збільшити своє коло знайомств».

Під час виконання проєкту «Повсякденне життя в Україні в період повоєнного десятиріччя» його учасники прагнуть у незвичній формі продемонструвати, як проходить процес повернення до звичного життя після закінчення війни, з якими проблемами стикаються люди, і наскільки це відповідає офіційній або визнаній більшістю істориків інформації.

Суть проєкту – самостійна робота здобувачів за допомогою усної історії з індивідуальною пам'яттю людини. І звідси основна ідея – здобувачі повинні

відкрити «новий» погляд на історію та описані події, порівнювати зі шкільними підручниками. І таким чином, описані і зрозумілі на перший погляд факти, що здавалися непохитними, в результаті можуть вступити в конфронтацію з новою інформацією, забарвити або скоригувати погляд на повсякдення повоєнного десятиріччя.

Вчителеві також важливо розуміти, що найкраще обирати для проєктної роботи такі теми, які відповідають періодам значних суспільних трансформації в історії, адже вони ще досі жевріють у пам'яті суспільства, про них ведеться полеміка, і вони все ще живі, як в рамках «великої» історії, так і в пам'яті сім'ї чи сучасника того часу. Також важлива ретельна підготовка здобувачів щодо основ методики усної історії, тобто вони повинні знати, як проводити інтерв'ю з сучасником. Для цього рекомендується провести для цього спеціальну лекцію, а в ідеалі підготувати слайдову презентацію, яку потім розмістити для здобувачів або на сторінці школи, або ж у classroom, загалом там, де відбувається комунікація між вчителем та здобувачами.

Наступне – часові рамки проєкту. Дослідники рекомендують виділяти на такі проєктні роботи не менше, аніж місяць. Якщо ж проєкт готується більш значний або ж для представлення на якийсь конкурс, то там часові рамки можуть коливатися від трьох місяців і до шести. Тому що здобувачі задіяні у багатьох видах діяльності під час реалізації проєкту: по-перше, вивчення дійсності періоду, за потреби, відвідування спеціальних/наукових інституцій; по-друге, безпосередньо інтерв'ю із сучасниками; по-третє, найбільш трудомістка частина – обробка інтерв'ю, його транскрибування, аналіз, особисті роздуми тощо. Під час проєктної роботи головна задача вчителя носить, насамперед, організаційний і методологічний характер. Здобувачі загалом працюють самостійно і саме вони безпосередньо і реалізують проєкт.

Під час реалізації проєкту і в рамках роботи над біографічним інтерв'ю дослідники методу усної історії також виокремлюють найпоширеніші проблеми, з якими можуть стикнутися учасники:

- сучасник, людина літнього віку, постійно відходить від теми, підводить підсумки свого життя;
- сучасник проектує позиції сьогодення на події минулого, і розповідає з точки зору ретроспективної оцінки ситуації;
- сучасник не погоджується розмовляти під запис бесіди;
- інтерв'юер недостатньо знайомий із сучасником, а той розчарований в самому собі через сьогоднішню економічну або соціальну ситуацію;
- переживання сучасника, що тому вже погано служить пам'ять, або ж він не дуже гарний оповідач;
- проблема мови – різниця у віці між інтерв'юером та сучасником;
- потреба у постановці логічних відкритих питань і таких, щоб сучасник не відповідав лише *так* або *ні*, але й давав розлогу відкрити відповідь.

Перед днем проведення самого інтерв'ю рекомендується також відвідати сучасника хоча б один-два рази, щоб краще познайомилися, розповісти про мету та ціль проєкта, як будуть представлені результати і коли, тобто якомога більше проінформувати респондента стосовно всіх етапів проєкту.

Також висувають певні технічні параметри для свідчень. В рамках проєктів зазвичай зустрічаються наступні: текст, аудіо- та відеозапис, фотографії. Для текстового джерела рекомендується формат MS Word, шрифт Times New Roman, 12 кегль, інтервал – 1,5, питання інтерв'ю в тексті повинні бути виділені жирним. Якщо під час роботи здобувачі послуговуються якоюсь спеціальною літературою, на неї повинне містити посилання. Так здобувачі привчаються правильно оформлювати свої роботи, що згодом допоможе їм в подальшому навчанні та при написанні різного виду наукових робіт: есе, реферат, участь в конкурсі МАН тощо. Щодо фотографій, то здобувачі можуть доповнювати свої роботи фотографіями із сучасником, тобто під час проведення інтерв'ю, та обов'язково за письмовою згодою сучасника використовувати перезнімку з його особистих фотографій. Для аудіозапису

обов'язковий формат – тільки mp3, для відеозапису – лише формат avi, для текстового документу – тільки формат doc [57].

Одним із найважливіших моментів, який повинен ретельно перевірятися та бути взятим під контроль вчителя – це супровідні документи, одним із яких є «Угода про проведення інтерв'ю й зберігання його фоно чи відео запису» (Додаток К), наступним «Угода про зберігання й використання транскрибованої копії інтерв'ю» (Додаток Л), якщо ж використані фотографії з особистого архіву респондента, то повинна бути також «Угода про зберігання й використання перезнімку фотографій у закладі освіти».

Перш ніж починати інтерв'ю, також важливо правильно донести до здобувачів, про що саме буде усна історія, адже від цього залежить, в якому із двох видів інтерв'ю, воно буде проводитися. Першим виокремлюють нарративне біографічне інтерв'ю, котре використовують, коли хочуть почути розповідь про історію життя сучасника, почути його суб'єктивні, емоційні думки. Другий вид інтерв'ю – проблемне тематичне, яке буде дуже сфокусоване на певній події, ситуації чи явищі. Для висвітлення історії повсякденності повоєнного десятиріччя буде більш підходящим перший варіант. Але попри відмінності, правила для проведення інтерв'ю однакові для обох варіантів і розроблені ще в 2009 році Міжнародною асоціацією усної історії [17, С. 28]. Цією ж асоціацією також розроблені спеціальні правила транскрибування інтерв'ю [17, С. 32], якими також повинні послуговуватися здобувачі – учасники проекту з використанням усної історії.

Сучасні проекти, розміщені на просторах інтернету, де використовується усна історія, присвячені дуже різноманітним темам: від воєнних спогадів до дослідження космічного простору. Ось деякі з них: «М(ої) Розповіді: Усна історія і міські досвіди» – учасники даного проекту взяли за мету зберегти спогади мешканців Львова. Чимось схожий ще один проект, присвячений також місту Львів «Пошуки додому: Досвід повоєнного Підзамче». Також є проект, учасники якого поставили мету вивчити становище театрів Львова та вплив театру на життя міста «Мистецьке місто і

міське мистецтво: Театри Львова після 1945 р.». Також зараз дуже актуальні численні проєкти, де зберігаються колекції розповідей учасників Другої світової війни [69].

На просторах інтернету також можна зустріти численні проєкти з усної історії, котрі мають краєзнавчий характер та стосуються здебільшого періоду, починаючи з 1980-х рр. і пізніше. Проєктів більш раннього періоду, особливо повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.), котрі покликані розповісти про історію повсякденності або ж просто про якісь вузькі напрямки, не були знайдені. Якщо Другою світовою війною цікавляться і історики-дослідники, і різні громадські організації, і створені різні шкільні проєкти, то період повоєнного часу, коли люди намагалися повертатися до повсякденного життя та відповідати на виклики, з якими вони зіткнулися, чомусь викликає менше інтересу і зацікавлення. А це дуже цікава тема для організації проєктної роботи.

Під час проходження переддипломної педагогічної практики на посаді вчителя історії у Хмельницькому ліцею №15 була здійснена спроба організувати усноісторичний проєкт з учнями 11-А та 11-Б класів до їхнього практичного заняття з історії України на тему «Повсякденне життя в Україні повоєнних років». Здобувачам було коротко розказано про мету проєкту та запропоновано провести нарративне біографічне інтерв'ю серед рідних.

Під час усноісторичного дослідження було проведено нарративне біографічне інтерв'ю з жителькою Хмельницького Сівак Світланою Семенівною. Питальник для інтерв'ю розміщено в Додатку М. Під час інтерв'ю були дотриманні всі правила його проведення, що позитивно відобразилось на якості та змістовності отриманої інформації.

Потім це інтерв'ю було детально опрацьовано, скорочено, адже вийшло близько двох годин запису і під час практичного заняття подано здобувачам до уваги. Загалом для практичної роботи було розроблено декілька видів завдань (Додаток Н), проте першою і основною частиною були матеріали усноісторичного дослідження. Для практичного заняття було підготовлено

слайдову презентацію та скорочений аудіозапис. На першій слайдах презентації було проведено коротке знайомство із сучасником-оповідачем та подані сім питань, на які здобувачі повинні були знайти відповідь, під час прослуховування фрагментів інтерв'ю і записати в зошит. До прикладу, наводиться фрагмент практичної роботи учня 11-А класу Свистуна Михайла (Додаток П), де він давав відповіді на запитання.

На запитання, скільки було років респонденту, коли закінчилась Друга світова війна, учень дав таку відповідь: «Життя після війни змінилося для багатьох людей. Світлана, мешканка Хмельниччини пам'ятає своє дитинство, проведене після закінчення війни. Народилася у 1941 р. На момент закінчення війни їй було 4 роки». Щодо другого питання «Що ви почули з приводу того, як харчувалися в той період? Чи вистачало продуктів?», то можна зробити висновок, що Михайло уважно слухав розповідь пані Світлани та знайшов там вичерпну відповідь: «Щодо продуктів, то не завжди можна було знайти звичні нам продукти. Масло, молоко, молочні продукти часом не вистачало на селі. Проте м'ясо, зернові продукти продавалися на ринку...» тощо.

Загалом, старшокласники під кінець практичного заняття розповідали, що їм сподобалась така форма роботи і вони шкодують, що було замало часу та події в Україні завадили їм провести даний проєкт із використанням методу усноісторичного дослідження та самим спробувати взяти наративне інтерв'ю до теми повсякденного життя. На думку учнів, у шкільних підручниках вони мають дуже мало відомостей по даній темі, а ця інформація дуже цікава і допомагає створити більш повну картину про життя населення у повоєнний період.

У висновку можна констатувати, що оглянутий метод усної, «живої», історії є корисним для навчального процесу. Він допомагає здобувачеві створювати більш об'єктивні ціннісні судження та, застосовуючи критичне мислення, формувати свою власну думку чи погляд на різні історичні події, явища, процеси, періоди. В результаті здобувач усвідомлює, що історія насправді є не лише якимось глобальним далеким явищем, але й може бути

близької, знаходитись тут, поруч. Складатись із розповідей близьких людей, знайомих або ж просто пересічного сучасника, але мати силу таку ж велику, як і промови видатних особистостей та офіційні документи, які так часто можна побачити на сторінках підручників. Адже саме прості люди є справжніми творцями історії. Усна історія та застосованим з нею в поєднання метод проєктного навчання має позитивний вплив на формування інтересу до вивчення історичних дисциплін.

Дослідниками-практиками, які також залучали до цього вчителів та здобувачів була в результаті чисельних досліджень створена цікава схема, котра містить «SWOT: Аналіз викладання проєкту і дня проєкту в школі», де розміщений аналіз сильних та слабких сторін, а також можливостей та загроз, з якими можуть стикнутися вчителі зі здобувачами. Схема розміщена в Додатку Р.

2.2 Робота з історичними джерелами під час вивчення повсякденного життя повоєнного десятиріччя

Однією із ключових цілей, яку ставить перед учителями сучасна освіта, є формування відповідальної та соціально адаптованої особистості, котра в результаті навчання буде здатна до самореалізації. Даного запиту від суспільства можна досягти через набуття здобувачем компетентностей. Саме компетентісно-орієнтований підхід вже протягом останніх п'яти років є ключовою інновацією в освіті. Ним послуговуються майже всі навчальні заклади в Україні і, як відомо, зараз основною особливістю в освіті в результаті запровадження підходу, стало більше звернення до людини, її внутрішнього світу, духовності та моральності.

Дещо змінилась основна мета державної освітньої політика, яка тепер стала більше спрямована на створення умов для розвитку особистості школяра, для реалізації його творчого потенціалу, а також виховання такого громадянина, котрий в майбутньому буде здатний ефективно працювати,

пристосовуватися за постійних перемінних умов, а також навчатись впродовж життя для підвищення своєї кваліфікації або ж просто для самоосвіти. Сам підхід ґрунтується на усвідомленні самим здобувачем потреби в опануванні нових знань, умінь та навичок, і через це наразі саме ціннісна складова в системі освіти є ключовою. І тому компетентнісний підхід ідеально підходить під сучасні потреби в освітній сфері, ставши на заміну концепції «засвоєння знань».

Комплексним показником рівня історичної освіти у здобувачів на сьогоднішній час є історична компетентність, яка виявляється у здатності до пізнання, самостійного вивчення та оцінки минулого, заснованому на знаннях і досвіді, що були набуті в процесі навчання [60]. Загалом історична компетентність як предметна в ієрархії компетентностей містить п'ять складників: хронологічний, просторовий, інформаційний, логічний та аксіологічний. Дослідники вважають однією із основних інформаційну компетентність, адже саме вона сприяє формуванню вмінь і навичок здобувачів працювати з різними джерелами історичної інформації, без яких вивчати історію просто неможливо.

Проте впровадження нового підходу та різні експерименти з ним створюють в системі освіти різні проблемні ситуації, до того ж зараз ера «інформації», тобто час коли внаслідок розширення інформації з'являються нові погляди в оцінці минулого, що також призводить до різних конфронтації та дискурсів. І коли автори підручників або ж вчитель починають нав'язувати здобувачам просто величезну кількість матеріалу відбувається перевантаження здобувачів інформацією, що в результаті призводить до незрозумілості історичних концепцій та втрати інтересу до навчальної дисципліни.

Для подолання зазначених вище труднощів дослідники пропонують організувати роботу з джерелами на уроках в цікавій формі, а також, якомога більше залучати до самостійного пошуку інформації здобувачів. Але перед цим потрібно навчити їх правильному отриманню інформації з різних

джерел, вмінню встановлювати достовірність та правдивість самого джерела та інформації, що в ньому розміщена. Також потрібно привчати здобувачів до критичного мислення та критичного ставлення до різних історичних джерел чи точок зору, а найголовніше – це спонукати та привчати здобувачів до висловлення власних роздумів, оцінних суджень, міркувань та поглядів, котрі обов'язково повинні ґрунтуватися на опрацьованому масиві історичного матеріалу. Такі можливості відкриються перед здобувачами тоді, коли до викладання історії в школі долучити активне використання різних джерел історичної інформації та навчити здобувачів правильно працювати з ними [4].

Однак, в умовах стрімкого збільшення кількості інформації шкільні підручники, навіть ті, які були створені в 2019-2020 рр., не встигають оновлюватись настільки швидко, щоб забезпечити доступ здобувачів до нової актуальної історичної інформації, яка може бути представлена в різних видах історичних джерел. Дане завдання вже покладається на плечі безпосередньо вчителя історії, який повинен віднайти актуальну інформацію, опрацювати її, і запропонувати здобувачеві у якійсь цікавій інтерактивній формі. Можна також скористатись іншим варіантом – доручити пошукову роботу в індивідуальній або парній формі здобувачам освіти, проте тут потрібно зважати на добросовісність здобувачів, їх рівень мотивації та наявності інформації в мережі інтернет або ж в інших місцях. Другий варіант буде навіть більш кращий від першого, адже буде допомагати в реалізації поставлених до освітньої сфери суспільством цілей.

Діставати інформацію можна із різних джерел. Насамперед, з книг, яких вже накоплена просто необмежена кількість за весь період писемної історії, головне, що був переклад на потрібну мову та бажання прочитати. Іншим важливим джерелом є ЗМІ (засоби масової інформації), такі як: телебачення, радіо та преса, проте ними послуговувалися більшою мірою до ХХІ століття, адже зараз найбільшої актуальності набуває мережа Інтернет, де міститься просто безліч різноманітної інформації. Проте в новітньому джерелі інформації присутня також інша сторона медалі, що означає велику кількість

недостовірної інформації. Мережу Інтернет можна порівняти зі звалищем, де серед величезної кількості непотребу та незначних дрібниць потрібно знайти щось цінне, достовірне та цікаве, прикладаючи для цього величезні зусилля, адже це вкрай клопітка робота, котра потребує також залучення критичного мислення.

Ще одним, вже доволі давнім джерелом інформації, слугують архіви та різні спеціалізовані/наукові установи, де зберігаються писемні та візуальні історичні джерела. Джерелом інформації може слугувати навіть сама людина, і якщо говорити про історію, то за допомогою описаного раніше методу усної історії та усноісторичного проєкту із вуст сучасника ми можемо дізнатися про події минулого, свідком якого вона була, що буде в десятки разів цікавіше, ніж лише читати та оглядати тогочасні світлини. Отже, місць, звідки можна дістати джерела, безліч. І якщо раніше перед дослідниками та здобувачами постійно стояла проблема в складності пошуку та нестачі інформації, то в сучасному світі з'явилась інша проблема – її надмірність та не завжди висока якість [20].

Окрім пошуку, джерела інформації потребують також їх детального вивчення та оцінювання. Особливо це стосується тих випадків, коли інформація надходить з підозрілого, неперевіреного джерела та часто виявляється суперечливою і кардинально відмінною від інших знайдених джерел. Зараз дуже легко підробити та сфальсифікувати будь-яке джерело, без різниці чи візуальне воно чи писемне. Тому в теперішньому світі так ціняться вміння аналізувати здобуту інформацію, а також відрізнити її від різних суб'єктивних думок або суджень. До цього спочатку повинен привчити вчитель історії на уроці, зазвичай це починається відразу з 5 класу, і тоді в старшій школі ми вже матимемо здобувача, котрий зможе якісно працювати над аналізом джерела не тільки на уроці під керівництвом вчителя, але й вдома, виконуючи все самостійні після інструктажу або пояснення. Набуті навички ж потім знадобляться в подальшому повсякденності життя та на роботі.

Урок історії – один із небагатьох шкільних предметів, який дає можливість працювати з різноманітними джерелами інформації і допомагає при цьому розвивати у здобувачів усне мовлення, різні вміння та навички і навіть, вивчаючи досвід минулих поколінь, набувати власного життєвого досвіду на основі помилок минулого свого народу або ж інших держав. Проте, щоб досягти такого результату, урок повинен носити не лише інформативний, але й творчий характер, адже з часом дати та другорядні події забудуться, а вміння працювати над ними залишаться ще на довгий час. Це щось на кшталт китайської притчі про те, що даси людині рибу, вона її з'їсть і потім знову зголодне, а якщо навчити її рибалити, то вона зможе себе прогодувати протягом усього життя. Тим самим, в основному, займається і вчитель історії. Він подає здобувачам ті знання, вміння і навички, котрі в подальшому житті їм точно знадобляться, в тому числі й працювати з різними видами історичних джерел [33].

Ще порівняно недавно в нашій державі основним завданням перед вчителем стояло – розповісти здобувачам про минулі події, явища та процеси, без відхилень від загальноприйнятої державою версії історії. Проте вже в останні роки думка про викладання історії вчителем змінилася в кардинально інший бік, пройшла процес демократизації і дозволила вчителям розширювати контекст своєї розповіді, залучати останні доробки зарубіжних та українських науковців, використовувати багатоперспективність на уроках історії. Саме під час цього процесу до історичних тем додалась історія повсякденності та усна історія. Навіть відомий німецький педагог А. Дістервег, задовго до останніх перетворень в системі української освіти, говорив: «Поганий учитель пропонує істину, добрий учитель навчає її знаходити» [30, С. 278]. І звичайно для цього потрібно впровадити нові форми і методи роботи, щоб використання джерел інформації дало можливість виробити такий спосіб навчання, котрий поєднував в собі традиційні загальноприйняті методи і технології навчання та сучасні підходи і методики до викладання історії. Тепер, якщо запитати сучасного вчителя про завдання історичної освіти, він не буде говорити про

заучування та запам'ятовування, з його вуст точно прозвучить «Засвоєння загальнолюдських цінностей». І саме це завдання покликані забезпечити сучасні інформаційно-комунікативні технології, насамперед, різні джерела інформації.

Перш ніж переходити до особливостей роботи з різними історичними джерелами, необхідно зазначити, що на уроках історії найчастіше використовують джерела двох видів: писемні та візуальні і загалом обидва види можуть відображати історію повсякденності. Вони, в свою чергу, також дуже різноманітні. До прикладу, текстові джерела можуть бути первинними та вторинними. До первинних належать неопрацьовані та неаналізовані науковцями-істориками свідчення учасників подій та сучасників, а до вторинних – вже, безпосередньо, різні оцінки, аналізи, роздуми та міркування істориків, журналістів, оглядачів тощо. На цей поділ ще накладається класифікація писемних джерел за характером змісту:

- історичні документи: літописи, аннали, історичні твори, хроніки;
- державні документи: закони, грамоти та укази;
- особисті документи: листи, свідчення очевидців, щоденники, мемуарна література;
- різні статистичні джерела;
- художня література: усна народна творчість та літературні твори [32].

В більшості представлених джерел можна віднайти відомості про історію повсякденності, в тому числі й повсякдення повоєнного десятиріччя. Питання такого характеру не відображають лише державні документи, адже коло їх інтересів лежить зовсім в іншій площині. Найбільше ж інформації зазвичай можна отримати з документів особистого характеру, та літературних творів, проте щодо останніх, то до них слід ставилися вкрай критично, адже там може бути також представлена і цілковита фантазія автора.

Наразі значного поширення набули джерела, з яких вчитель та здобувачі отримують різні ціннісні характеристики подій, явищ, процесів або ж сфери життя суспільства сучасними істориками. Починати працювати з такими

джерелами потрібно під керівництвом вчителя на уроці, щоб згодом вже навчитися самостійно розрізняти упереджену інформацію та виділяти матеріал, який не підлягає сумніву та є дійсно історичним фактом. Вище вже було зазначено, що до первинних джерел належать спогади сучасників, які можуть бути описані у щоденниках, мемуарах, листах, інтерв'ю тощо. Тут потрібно хоча б приблизно знати, коли були записані спогади: у момент їх первинного сприйняття, тобто під час безпосередньої участі або ж вже значно пізніше. І відштовхуючись від даного знання, вже визначати специфіку опрацювання джерела та при цьому потрібно розуміти, якщо спогади записані пізніше, то вже можуть бути неповними або містити оцінку побаченого і почутого, і ще можливо – вже матимуть вплив органів влади та офіційної пропаганди. Однак, саме спогади є надзвичайно цінними джерелами для більшості історичних подій, в тому числі й звичайного повсякденного життя. Розглянемо приклади та особливості роботи з писемними джерелами під час вивчення теми повсякденного життя повоєнного десятиріччя. Після проведеного контент-аналізу чинних підручників історії України для 11 класу, стало очевидно, що найбільшу популярність у висвітленні питання повсякденного життя мають спогади сучасників. Однак, в більшості випадках вони були записані значно пізніше дослідниками, котрі цікавилися даною тематикою. Також вони вже були опрацьовані, проаналізовані та оцінені тим дослідником і вже потім використанні як джерело інформації і вміщені автором у підручник. Проте вони все одно виявляють велику цінність і містять корисну інформацію. До прикладу, автори В. Власов та С. Кульчицький у своєму підручнику до практичної роботи «Повсякденне життя в Україні повоєнних років» подає спогад В. Мазура [7, С. 59-60], котрий своє дитинство в повоєнний період провів в Одесі і має що розповісти про повсякденне життя своєї сім'ї, однолітків та загалом городян. До даного історичного джерела можна підібрати різні питання та завдання або ж використати запропоновані автором підручника. Також можна запропонувати здобувачам прочитати та потім в групах обговорити, послухати, хто які думки та судження має з

приводу стану продовольства, одягу та освіти. Або ж запропонувати об'єднатися в пари, прочитати джерело і потім сусіду по парті оголосити власні судження і навпаки. Окрім спогадів містян, в підручнику В. Власова та С. Кульчицького можна ще знайти спогади селян – колгоспника Валентина Борисенка, невідомих колгоспника і юнака, а також невідомих робітників із шахти «Кондратьєвська», заводу №75, ХЕМЗ РЗС тощо. Тобто ставиться за мету показали повсякденне життя різних верств населення, з різних частин України, щоб здобувач міг краще поринути в тогочасну ситуацію та ставати на місце селянина, робітника або містянина. Робота з такою кількістю писемних джерел завжди дуже цікава та має багато можливостей, щоб вчитель зміг в результаті підготувати гарне практичне заняття та навчити здобувачів правильно опрацьовувати даний вид джерела.

Окрім спогадів, в підручнику іноді можна зустріти листи простого населення до представників керівництва. Ті ж автори В. Власов та С. Кульчицький у своєму підручнику подають лист колгоспників с. Попелюки Вінницької області до М. Хрущова [7, С. 44], де хоча й менш коротко, ніж у спогадах, але викладені жахливі умови повсякденного життя жителів села і прохання якимось цьому залагодити. На основі даного джерела завжди можна запропонувати здобувачам підготувати коротке есе (до 6 речень), де будуть викладені їхні власні думки і котрі вони потім усно висловлять на початку наступного уроку.

Щодо джерел художнього характеру, то вони не користуються популярністю та інтересом з боку укладачів та авторів підручників, тому не розміщені в них. А іноді також можуть надати важливу і цінну інформацію про повсякденне життя повоєнного десятиріччя. Тому, до прикладу, тут можна запропонувати здобувачам виконати цікавий проєкт «Письменники та їх твори про повоєнне повсякдення». Надати здобувачам достатньо часу та детальну інструкцію до проєкту. І нехай вони спробують знайти твори письменників-сучасників тих подій, або тих, хто описували події 1945-1955 року, проте вже трохи пізніше. Позитивним є те, що тут будуть також застосовуватися

міжпредметні зв'язки з української літератури, і здобувачі, окрім того, що вже повинні були частково вивчити літературу того періоду могли б звернутися за допомогою до вчителя української літератури, або ж при достатній мотивації, спробувати самостійно відшукати твори групою, парами або ж індивідуально і потім представити результат пошукової роботи.

Для опрацювання писемних історичних джерел методистами та вчителями-практиками розроблена «Пам'ятка для роботи з історичними документами» [63], котрою можуть послуговуватися здобувачі для виконання завдань, розроблених вчителем. В одній із пам'яток спочатку стоїть коротке пояснення, яке вчителю краще значно розширити, потім йде I етап, де відображені запропоновані питання для аналізу контексту джерела, далі можна перейти до більш складного II етапу – доказової бази, також зазначити зв'язок з попередніми знаннями, чи є пробіли у доказах тощо. І безпосередньо для старшокласників пропонується III етап – проблемно-творчого характеру, де потрібно висловити власне ставлення до досліджуваного джерела.

У мережі Інтернет можна знайти різні пам'ятки, рівень складності яких буде залежати від класу та вікових можливостей здобувачів. Тому вчитель, якщо хоче організувати ґрунтовну роботу над якимось писемним джерелом, повинен знайти пам'ятку саме для здобувачів старшої школи, яка більш широка та детальна і представити її до уваги здобувачів. Обов'язково, якщо вони працюють зі складнішою пам'яткою вперше пояснити детально кожен пункт, краще із прикладами, дати їй поуправлятися на уроці, щоб потім самостійно вдома вони могли виконати без помилок та труднощів. Користуватись повною схемою не потрібно на кожному уроці, можна робити це час-від-часу, а частіше послуговуватися більш спрощеними пам'ятками для аналізу.

Таким чином, при роботі з різними видами текстових джерел, слід відходити від однобічності у трактування тієї чи іншої події, явища, процесу або періоду, адже історичний процес – це явище багатовимірне та неординарне. Здобувачі мають розуміти, що оцінні судження можуть мати

зовсім різні точки зору, думки на різні факти можуть з часом змінюватися, як змінюється з часом суспільство. І саме це повинно спонукати здобувачів до пошуку самостійних оцінок, думок та суджень, розв'язання тієї чи іншої проблеми та власного шляху виходу зі складної ситуації [41].

Поряд з текстовими джерелами дуже цінним джерелом інформації є візуальні джерела, без яких повноцінно сформувати картину певної епохи або події було б неможливо. Не дивлячись на те, що вони є абсолютно самостійними джерелами інформації, працювати з якими набагато легше, адже вони більше піддаються тлумаченню, формують більший простір для уяви, значно яскравіші, а отже й цікавіші для здобувачів, вони й досі залишаються недооціненими джерелами інформації. І, на жаль, використовуються не в повній мірі вчителями історії на уроках. Для цього є декілька причин, які вже почали втрачати свою актуальність:

- й досі немає достатньої методичної опрацьованості даних джерел та їх використання, хоча останнім часом дане питання й викликало чималий інтерес у дослідників і дана проблема вже перестає бути такою гострою;

- відсутність традиції з їх використанням в шкільній історичній освіті також скоро перестане бути проблемою, тому що автори підручників вже почали збільшувати кількість ілюстративного матеріалу для поліпшення наочного огляду історичного минулого;

- низький рівень матеріально-технічної бази навчальних закладів залишається єдиною гострою проблемою, серед інших, яку не можна вирішити лише одним бажанням, і до того ж, російсько-українські війна не полегшує вирішення цієї ситуації, а ще більше її загострює.

По закінченню війни велика увага буде приділятися відбудуванню тих закладів освіти, котрі зазнали руйнувань, тому до покращення матеріально-технічної бази у вже старих школах сіл або невеликих містечок зараз не буде звернена увага, і вони поки так і залишаться без телевізорів, екранів та іншого, необхідного для наочності, технічного забезпечення. Цю ситуацію залагоджує лише періодичний перехід від очного на дистанційне навчання, під час якого

вчитель й може продемонструвати різні візуальні джерела безпосередньо під час уроку і відразу ж опрацьовувати їх зі здобувачами, звичайно при наявності світла та виходу до Інтернету. Іншим виходом із ситуації може бути проведений класичний урок, і вже на самостійне опрацювання подати у вигляді домашнього або випереджувального завдання зібрану вчителем підбірку різних видів візуальних джерел. Проте до цього вчителю потрібно більше підготуватися і розробити завдання до виконання з детальним інструктажем, або ж здобувачі вдома лише переглянуть і будуть виконувати завдання на наступному уроці в класі і тоді вчителю потрібно проконтролювати, щоб усі обов'язково переглянули їх і були готові. Описані вище варіанти відносяться до різних різновидів методу «перевернутого класу» і зараз лише розробляються більш детальні методичні рекомендації до нього. Тому вчитель повинен бути вкрай обережним при використанні даного методу, і або вже мати чималий досвід, або все ретельно підготувати і проконтролювати.

Коли вже переходити до огляду різновидів візуальних джерел, то їх існує така ж велика кількість, як і текстових. Вони бувають у вигляді малюнків, картин, карикатур, листівок, плакатів, фотографії тогочасних і сучасних, аудіозаписів та відеофрагментів, різних скульптур, архітектурні споруди, меморіальні комплекси, карти, і наостанок – повноцінні фільми. Позитивним є те, що історію повсякденності повоєнного десятиріччя можна знайти в кожному з поданих джерел. На жаль, основна більшість з даних джерел вміщена в підручник лише як доповнення до текстового матеріалу, коли їх можна і потрібно вже використовувати на рівні з писемними документами. Самі такі думки останнім часом вирують в колі українських дослідників, які більш ґрунтовно займаються висвітленням і опрацюванням даної проблематики, а саме в працях В. Євдокимова, О. Зільберштейна, М. Махмутова, І. Федоренка, котрі пропонують використовувати візуальні джерела як основу для постановки проблемного завдання, або ж під час надавання учням фактичного матеріалу для їх подальшого спільного аналізу

та порівняння, що в результаті повинно привезти до правдивого та більш точного розкриття сутності подій, явищ та процесів. Це, на думку сучасних методистів, також сприятиме актуалізації раніше набутих знань, і вже на цій основі можна буде формувати нові знання, вміння та навички, створювати в здобувачів потребу в нових знаннях та забезпечувати стійкість уваги на уроках [25].

Однак, для успішного опрацювання здобувачами поданих вище різних візуальних джерел, методисти та дослідники розробили спеціальні пам'ятки-схеми, котрі різняться, в залежності від виду візуального джерела, і до кожного створені окремо.

До прикладу, якщо, користуючись підручником В. Власова та С. Кульчицького, вчитель на уроці побажає організувати більш ґрунтовну роботу із карикатурою з журналу «Перець» за 1948 рік про зміну умов повсякденного життя [7, С. 37], то, окрім запропонованих авторами питань, може запропонувати здобувачам скористатись «Пам'яткою для роботи з карикатурою» [63]. Вона створена для здобувачів старшої школи та містить два етапи, де перший це опис самої карикатури, а другий – сім питань про її інтерпретацію та аналіз. Судячи з проведеного контент-аналізу, можна стверджувати, що кількість карикатур у чинних підручниках з історії України значно збільшилась, у порівнянні з їх більш ранніми варіантами, тому навчити старшокласників правильному, а в подальшому і самостійному аналізу даного виду візуального джерела вкрай важливо та необхідно.

Інколи до наведеної вище пам'ятки звертаються, коли потрібно опрацювати малюнок. Тут можна навести приклад з підручника під авторством Н. Сорочинської та О. Гісема, де розміщений радянський пропагандистський малюнок, який був покликаний показати поліпшення рівня життя [44, С. 20]. Хоча й означений він як малюнок, проте, судячи з розміщеного там матеріалу, він радше нагадує карикатуру. Автори не розробили для нього варіантів запитань, тому тут вчитель може в повній мірі

здіяяти власну фантазію, і доповнивши пам'ятку, або замінивши її придумати власні запитання, на кшталт:

- Якщо згадати опрацьовані вами інші джерела історичної інформації, чи відповідає малюнок тогочасній дійсності?

Якщо роботи з джерелами ще не відбулося, вчитель задає просто логічне запитання:

- Як ви гадаєте, чи можливо було створити такі повсякденні умови після недавно пережитої війни?

Далі можна вже перейти до плакатів та листівок, котрі, в залежності від змісту, також можна опрацьовувати або за пам'яткою для карикатур або за спеціальною «Пам'яткою для роботи з рекламою» [63], котра містить досить складну структуру та велику кількість питань. В своїй основі пам'ятка має також два етапи, як і попередня: I етап містить декілька питань для зовнішнього та внутрішнього опису джерела, а II етап вже поділений на дві частини та містить питання для його первинної та вторинної інтерпретації. До прикладу, за такою схемою можна опрацьовувати листівки ОУН, які розміщені авторами В. Власовим та С. Кульчицьким на сторінках їхнього підручника, де відображені повсякденні події: «Як сталінські вельможі знущаються над українськими колгоспницями», «Так має жити вільний український народ!», «Отак живе український селянин у сталінських колгоспах!» [7, С. 32].

Автори пропонують декілька запитань для опрацювання листівок, проте кращим варіантом буде використання пам'ятки або ж розробка завдань вчителем. Можна також пропонувати старшокласникам, щоб вони придумували різні завдання і потім найкращі і найцікавіші можна буде використовувати всім. Так здобувачі будуть проявляти активність та з більшою мотивацією і зацікавленістю виконувати придумані однокласником або навіть власні завдання.

Найпопулярнішим різновидом візуальних джерел, які використовують автори підручників історії – це світлини. Як показав контент-аналіз, їх

сумарна кількість в усіх підручниках складає майже половину від загальної кількості візуальних джерел, що представлені в підручниках.

Загалом світлини є популярним джерелом і на уроках в базовій школі. Саме там починають формуватися вміння здобувачів з ними працювати, а в старшій школі вони вже проходять етап закріплення та поступового ускладнення. І спеціально розроблена «Пам'ятка для роботи з фотодокументами» [63] також стає складнішою, в порівнянні з тими, якими користуються в базовій школі. Вона вже включає більше етапів та питань для опрацювання. Починається вона стандартно, як і всі пам'ятки для роботи з візуальними джерелами, із завдання детального опису того, що відбувається на світлині. Далі з'являються питання для інтерпретації та творчо-пошукового характеру, де потрібно зібрати доказову базу достовірності світлини. І під кінець висвітлені питання проблемного характеру, щоб підтвердити впевненість здобувачів у попередньо зроблених висновках.

Світлини загалом є обов'язковим елементом абсолютно всіх чинних підручників. Для прикладу можна оглянути світлини в підручнику В. Власова та С. Кульчицького, на одній з яких зображено будівництво жінками якоїсь будівлі після завершення війни [7, С. 39]. Біля світлини також автори пропонують дуже цікаві питання, відповівши на які, можна оглядово дізнатись про історію повсякденності повоєнного десятиріччя. Такими питаннями передусім є:

- Які деталі свідчать про важкі умови праці?
- Чи видно знаряддя праці?
- Чому однотипний одяг?

Вважаємо, що колекція світлин, присвячених повоєнному повсякденному життю, може бути цілком самостійним джерелом, звідки можна буде дізнатись велику кількість інформації, якщо уважно оглянути всі деталі. А в детальному аналізі світлин саме й допоможе використання пам'ятки.

Ще одне візуальне джерело, яке зараз завойовує все більшу популярність серед дослідників, а також серед вчителів є різні відеофрагменти та повноцінні кінофільми. На жаль, конкретних відеофрагментів про повсякденне життя повоєнного десятиріччя під час виконання наукового дослідження поки знайти не вдалося. Це може бути через те, що використання даних візуальних джерел на уроках історії з'явилося порівняно недавно. Тобто, можливо, вже через п'ять – десять років дана ситуація кардинально зміниться і буде навіть надлишок відеофрагментів з досліджуваної теми. Проте, того самого не можна сказати за повноцінні фільми, яких можна знайти декілька, знятих ще в тогочасний період, або ж велику кількість, знятий трохи і значно пізніше. До всіх цих фільмів потрібно ставитись з крайньою критичністю, адже тогочасні відео джерела та ті, що зняті в період радянської влади, зазнавали жорстокої цензури, і в них можливі численні викривлення правдивого повсякденного життя повоєнних років. Щодо більш пізніших робіт, створених вже після проголошення незалежності України, то там можуть міститися різні вигадки та особисті думки режисера та сценариста, які, до прикладу, не захотіли попрацювати зі свідченнями сучасників. Однак, навіть з вигадками або після цензури фільми все одно містять різні елементи правдиво відображених подій, явищ та процесів, в тому числі й висвітлюють повсякденне життя повоєнних років.

Для опрацювання візуальних джерел даного виду також розроблена «Пам'ятка для роботи з кінофільмом» [63], це запропоновані для здобувачів дванадцять питань, за якими провести аналіз та дати оцінку фільмові, як джерелу історичної інформації, не складно та цікаво. В роботі з фільмами можна також застосовувати варіанти, запропоновані для роботи з художніми творами, тобто можна організувати цілий проєкт на творчо-пошукове дослідження «Старі фільми про повоєнне повсякдення», під якого здобувачі віднайдуть різні кінофрэгменти з повсякденним життям повоєнних років, а потім представлять в класі. Також можна дослідити, як українське повоєнне повсякдення відображається в зарубіжних фільмах, а потім порівняти з

радянським та сучасним українським баченням. Варіантів для роботи з джерелом та створення різних інтерактивів, проєктів велика кількість і ними не потрібно нехтувати.

У підсумку варто зазначити, що на сьогоднішній день компетентнісний підхід, хоча й був впроваджений в освітню сферу порівняно нещодавно, проте вже показує позитивні результати. І найголовніше завдання будь-якого вчителя сучасності – формування на своїх уроках ключових та предметних компетентностей. Що ж стосується вчителя історії, то він повинен проводити значну роботу над формування в здобувачів історичної компетентності, і особливо одного із її різновидів – інформаційної. Адже завдяки їй у здобувачів також формуються інші компетентності. До прикладу, під час опрацювання та аналізу історичних джерел інформації здобувачі застосовують логічну та аксіологічну компетентності, в поєднанні з просторовою та хронологічною, а коли висловлюють власні думки, судження та оцінки, результат опрацювання джерел, то вправляються в мовленнєвій компетентності. Тому вчитель повинен обов'язково приділяти значну увагу та час на уроці саме роботі з історичними джерелами, і при цьому не бути постійним контролером, а з кожним наступним опрацюванням все менше контролювати і все більше просто спостерігати, щоб в результаті здобувач зміг самостійно навчитися вправлятися з будь-якою проблемною ситуацією та знайти вихід або адаптуватися до них вимог.

2.3 Використання краєзнавчого матеріалу для дослідження історії повсякденності повоєнного десятиріччя

Одне з чільних місць в сучасній освіті належить вихованню любові і дбайливого ставлення до своєї рідної землі, малої батьківщини, її звичаїв, традицій, пам'яток історії та культури, та загалом до минулого. Адже чи має людина більш цінне місце, аніж земля, де вона народилась та росте. І щоб по-

справжньому прищепити школярам любов до неї, потрібно якомога більше дізнаватись про історію рідного краю.

Ще однією вагомою причиною, що спричинила стрімке зростання зацікавленості в минулому як всієї держави так і окремих областей у дослідників та молоді, на жаль, стали події російсько-української війни, котрі виявилися сумною мотивацією для поглиблення знань. Хоча й перед цим дослідники вже виявляли інтерес до проведення різних краєзнавчих досліджень, а в школах також впроваджувались різні проєкти, проте лише з початком російської агресії 2014 року прийшло розуміння, що «чим більше ти знаєш, тим більший супротив вчиниш ворогові і краще захистиш минуле і майбутнє власної держави».

Через значну зацікавленість в даному аспекті держави та громадськості, одним із завдань сучасної освіти стало формування громадянської компетентності підростаючого покоління. У зв'язку з цим пріоритетним напрямом виховання здобувачів стає краєзнавство, де основну роль мають відіграти уроки історії. Краєзнавча робота посідає зараз вкрай важливе місце в діяльності здобувачів і допомагає формувати в них національну свідомість, високу моральність, активну громадянську позицію тощо [40].

Саме історичне краєзнавство є одним із важливих джерел, за допомогою яких будуть збагачені історичні знання, громадянські поняття та якості, оцінки та судження здобувачів освіти. Тому значення краєзнавства зараз дуже важко переоцінити, оскільки воно не лише представляє на огляд історичні знання з рідного краю та формує громадянські якості, але й залучає здобувачів до суспільно-корисної діяльності, пов'язаної із накопиченням історичного матеріалу, під час використання різних цікавих форм – екскурсій, походів, туристично-краєзнавчих поїздок, різних археологічних експедицій тощо. Також воно спонукає здобувачів освіти до різних дослідницьких проєктів у вивченні визначних людей краю, або ж життєвого шляху простого сучасника різних визначних подій, свідчення якого можуть бути приголомшливими та захоплюючими. До прикладу, якщо автори підручників з історії України для

11 класу вказують лише загальні відомості про історію повсякденності повоєнного десятиріччя, до того ж на всій території, то реалізувати якусь проєктну роботу з опрацюванням різних видів історичних джерел лише на території рідного краю, з різними краєзнавчими матеріалами, було б вкрай необхідно та навіть потрібно.

Проєкти з історичного краєзнавства допомагають розкрити зв'язок рідного краю з Україною, історію містечка або села розглядати нерозривно з історією всієї держави; відчувати причетність до різних історичних подій членів кожної української родини і передусім власної родини; визнати своїм обов'язком, честю стати спадкоємцем та продовжувачем кращих традицій рідного краю. Дослідник-краєзнавець І. Прус зазначав: «Краєзнавство слід розглядати як багатогранну діяльність – освітньо-пізнавальну, пошуково-дослідну, суспільно-корисну» [42, С. 22].

Використовувати краєзнавчу роботу потрібно й тому, що для цього створені всі умови. Передусім, достатньо розроблена організаційна робота, над якою в різних час працювали відомі історики, методисти та вчителі-практики. Найбільш вагомими на даний період є праці С. Водотики, Л. Войтової та В. Прокопчука. До них приєднуються Л. Єрмолаєва та М. Мазунова, котрі також мають важливі напрацювання з приводу тенденцій та перспектив історичного краєзнавства, а також висвітлення його значення для розвитку громадських якостей на уроках історії в закладах освіти. Відомий педагог К. Ушинський також в своїх працях часто висвітлював навчально-виховний аспект краєзнавства і на сторінках його робіт можна зустріти думки, що знання про рідний край так само необхідні для духовного розвитку як уміння читати і писати.

На сучасному етапі різні методики для роботи з краєзнавчим матеріалом на уроках історії України також знайшли відображення в працях таких науковців та вчителів-практиків, як-от: К. Алтабаєва, М. Варшавська, О. Желіба, В. Мисан, В. Прокопчук, Я. Трефяк, М. Шеремет та інші [16].

Отже, для організації науково-пошукових краєзнавчих проєктів достатньо накопичено методичний матеріал. Реалізації проєктного навчання сприяє також комп'ютеризація як освітньої так і побутової сфери, процеси дигіталізації (оцифрування) різноманітних накопичених писемних та візуальних джерел інформації, сучасна мобільність та можливість швидкого зв'язку з будь-якою людиною та інші здобутки інформаційно-технічної ери.

Якщо різні нормативно-правові документи, вироблені Міністерством освіти та науки України, лише закликають освітні заклади та вчителів історії використовувати краєзнавство, то безпосередньо вибір виду краєзнавчої роботи вже визначається окремо кожним вчителем, відповідно до можливості підготовки у його проведенні, спрямованості інтересів здобувачів до вивчення історії своєї маленької батьківщини, наявності навчальної та матеріально-технічної бази. Також однією із необхідних умов використання історичного краєзнавства є аналіз вчителем історії вже сформованих умінь та навичок здобувачів освіти, щоб за потреби їх скоригувати чи допомогти у засвоєнні нових, які будуть в подальшому необхідні для самостійної дослідницької роботи.

Починати огляд прийомів і видів використання краєзнавчого матеріалу потрібно з найпростішого та найбільш поширеного – включення місцевого матеріалу в розповідь вчителя на уроці. Це найекономніший, але мало ефективний спосіб, котрий не дає корисних результатів. Вчитель вже всю роботу зробив за здобувача: відібрав, проаналізував та повідомив на уроці як елемент конкретизації та ілюстрації краєзнавчим матеріалом основних подій, явищ або процесів загальної історії. Таким способом потрібно користуватись найменше, адже надавши здобувачам повністю готову інформацію, означає не принести користі для формування їхніх вмінь та навичок, а також самостійності. До того ж здобувачі в такому випадку майже повністю усунені від аналізу та детального опрацювання краєзнавчих джерел, і в результаті можуть тільки висловити власні судження або думки, за умови, що з тими джерелами буде розроблена якась робота, а не лише розповідь про них.

Загалом на звичайному уроці історії України використання краєзнавчого матеріалу може розглядатися у трьох варіаціях: по-перше, в якості вступної частини до уроку; по-друге, більш детально розкривати одне із питань уроку; по-третє, урок буде повністю присвячено роботі з різними краєзнавчими джерелами інформації, як-то під час практичного заняття або наприкінці вивчення розділу, коли пропонується зазвичай дослідити, що відбувалось на території краю у певний проміжок часу. Для висвітлення ж історії повсякденності повоєнного десятиріччя прийнятними будуть всі три варіанти, однак, в залежності від обраного виду роботи та рівня складності, доцільним варіантом буде виділити цілий урок, щоб здобувачі детально та змістовно ознайомились з особливостями даної теми [18].

Окрім подачі готового матеріалу вчителем, здобувачам можуть бути запропоновані різні види творчо-пошукової діяльності для опрацювання, до прикладу, краєзнавчої теми «Історія повсякденності повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.) на території Поділля». Перший і найпростіший варіант, який можна запропонувати – написання есе. Як уже описувалося на початку даного розділу, під час переддипломної педагогічної практики було взято інтерв'ю у мешканки Хмельниччини щодо її спогадів про повсякденне життя після закінчення Другої світової війни. Дане джерело було використане під час проведення практичної роботи. Проте з ним можна придумати інші завдання та вправи, в тому числі, після прослуховування інтерв'ю, дати здобувачам завдання у вигляді есе викласти власні роздуми, судження та враження щодо рівня тогочасного повсякденного життя. Або можна запропонувати здобувачам опитати рідних, чи пам'ятають вони щось про повсякденне життя у повоєнне десятиріччя чи, можливо, слухали багато розповідей старших членів сім'ї і можуть переказати. І тоді написати коротке есе на тему «Повсякденне життя 1945-1955 р. у моїй родині». Якщо ж вдома залишились старі світлини, то додати їх також до есе, або якщо їх багато, то зробити невелику слайдову презентацію.

Наступним варіантом, через який можна показати історію повсякденності повоєнних років, це проведення уроку-екскурсії до краєзнавчого місцевого музею, де містяться різні речі побутового вжитку, тогочасні знаряддя праці, одяг та взуття, цікаві документи особистого характеру. Під час екскурсії вчитель може розповідати сам і підсилювати свою розповідь демонстрацією експонатів музею, або, що буде кращим варіантом, дати випереджуюче завдання учням і тоді вони будуть доповнювати розповідь власними віднайденими матеріалами. Як результат, поєднання зорового та слухового сприйняття, а також те, що здобувачі були постійними помічниками у проведенні уроку, що не дозволяло їм сильно відволікатися і втрачати увагу, все це загострить інтерес до матеріалу, що вивчається і дозволить його краще запам'ятати [3].

Окрім екскурсії в місцевий музей, для здобувачів за підтримки та допомоги керівництва освітнього закладу можна організувати також більш масштабні поїздки туристичними маршрутами рідного краю, під час яких буде змога оглянути різні музеї, архітектурні споруди, навіть просто вулички та раритетні будівлі. Особливо буде цікаво йти вуличками старої частини відвідуваного міста та слухати розповідь вчителя про повсякденне життя повоєнних років. Так можна буде поринути в той період і відчути все «наче на власному досвіді», особливо якщо здобувачі мають яскраву уяву та емпатію. По дорозі з екскурсійної поїздки можна слухати враження одне одного, а також робити короткі підсумки після прослуханої від вчителя розповіді. Якщо було зроблено достатньо світлин, потім зробити коротку слайдову презентацію у вигляді запрошення і продемонструвати наступного року новим одинадцятикласникам, щоб повторити таке з ними. Ще можна запропонувати здобувачам написати своєрідний звіт, як підсумок проведеної позакласної краєзнавчої роботи, до якого подати певні вимоги: вибір теми на добровільній основі і більш детальний її опис, самостійність у роботі над звітом, розроблення до нього плану, збір і оброблення матеріалу, подальша його систематизація, і в результаті невеликий захист.

Якщо в закладі освіти є краєзнавчий гурток, то можна на його базі провести конференцію з теми «Повсякденне життя повоєнного десятиріччя в нашому місті», до якого здобувачі на основі різних видів історичних джерел підготують презентації невеликих досліджень. Чимось схожим є ще одна цікава ідея, яка не є надто складною і її можна реалізувати без великих зусиль, проте за умови, що є співпраця освітнього закладу з вищим навчальним закладом, або її можна почати, це реалізація різних спільних конференцій між студентами 1 або 2 курсу та 11-класниками, які наступного року й самі вступають до лав студентства [5]. Якщо в школі немає краєзнавчого історичного гуртка, або він є, проте малочисельний, завжди можна звернутися до ЗВО, де часто історичний або краєзнавчий гурток є. І там нерідко проводять різні конференції та виступи студенти-члени гуртка. Тому можна скооперуватися з ними та провести спільну конференцію «Стежками Поділля: історія повсякденності повоєнного десятиріччя в нашому місті та області», де будуть представлені різні аспекти повсякденного життя: хто готує лише про продовольчі потреби, інший про одяг та взуття, наступний про рівень надання медичних послуг тощо. Або в учня є рідня в селищі і він хоче висвітлити повсякденне життя у повоєнні роки цілком, проте на прикладі окремого села, використовуючи при цьому усні свідчення чи послуговуючись допомогою краєзнавців села. Якщо в доступній близькості немає ЗВО, проте в місті є ще одна школа, можна провести міжшкільну конференцію. Таке кооперування буде корисними як для вчителя, так і матимуть велику цінність для здобувачів у подальшому житті. До того ж такі краєзнавчі зустрічі сприятимуть набуттю різних соціальних компетентностей, загальній активності здобувачів, підвищенню їх інтересу до уроків історії тощо.

Загалом, найпростіші краєзнавчі дослідження починаються ще в початковій школі, просто в загальному вигляді та оглядово. В середній школі робота з краєзнавства, в тому числі й історичного, поступово ускладнюються та починають виокремлюватися різні вузькі напрями досліджень, котрі можуть бути запропоновані здобувачам. Тому, якщо починати реалізацію

якогось серйозного проєкту в старшій школі, до прикладу, для обласного або регіонального конкурсу чи навіть на конкурс МАН, вчитель повинен спочатку врахувати уміння та пізнавальні можливості, сформовані раніше після різноманітної краєзнавчої роботи, наявний інтерес та попередня зацікавленість у схожих проєктах, а також обов'язкове використання диференційованого підходу до майбутніх краєзнавців [65].

Ще однією важливою умовою, яку повинен враховувати вчитель перед початком розробки проєкту для здобувачів – де будуть використані результати дослідження. Можливо, з них потім буде сформований і виданий збірник матеріалів, або вони будуть залишені в електронному вигляді та розміщені на веб-сторінці закладу освіти. Також проєкт з історичного краєзнавства може бути реалізований для уроку, практичного заняття або виховної години, в іншому випадку, мати більший масштаб і виконуватися для краєзнавчого конкурсу чи мати ще важливіше значення і спрямовуватися як наукова робота до МАН. Відповідно до кінцевої мети вже будуть розроблятися мета з об'єктом і предметом, завдання, часові межі, етапи та вигляд звітування здобувачів.

Перед реалізацією задуму та втілення ідеї проєкту в життя вчителю варто впевнитись, що він буде відповідати вимогам, які дослідники розробили для проєкту. А вони є такими:

– Проєкт повинен бути розроблений за ініціативою здобувачів, хоча тему може запропонувати вчитель, вона не є обов'язковою та може коригуватися або змінитися, якщо не викликала ніякого інтересу. Хоча тема обирається одна, шляхи її реалізація в різних групах можуть відрізнятись.

– Так як робота над проєкт передбачає дослідницький характер, вчителю необхідно розробити апарат дослідження та його обґрунтування.

– Тема проєкту має бути значущою, так само як і його педагогічне значення, тобто в результаті його виконання у здобувачів повинні сформуватися нові знання, вміння та навички.

– Проєкт має мати заздалегідь створений план, у створенні повинні брати участь також здобувачі, а не лише вчитель.

– Проєкт повинен бути розрекламований, щоб підвищити мотивацію здобувачів у його реалізації та задля розуміння його значимості.

– Проєкт також повинен бути реалістичним, мати практичне значення та бути зорієнтованим на пізнавальні та вікові можливості здобувачів.

Під час вибору теми для проєкту також потрібно враховувати декілька моментів: по-перше, яка його соціальна спрямованість; по-друге, чи є можливість для реалізації міжпредметних зв'язків; по-третє, повинен бути взаємозв'язок з досліджуваними у відповідному курсі історії темами; по-четверте, враховувати наявні у здобувачів знання та вміння. Під час створення та розробки етапів проєкту вчитель повинен розуміти, до якого типу він відноситься і внаслідок цього його правильно організаційно оформити. А проєкти бувають кількох типів: дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, практично орієнтовані. Також потрібно визначити ще декілька властивостей майбутнього проєкту перед його реалізацією.

1. Який він за характером контактів – внутрішній чи зовнішній. Внутрішні проєкти організовані лише в одній школі, між двома школами, в межах регіону або однієї країни, зовнішні – між різними країнами.

2. Яка буде тривалість проєкту (короткодійний, середньої тривалості, довготривалий).

3. Яка буде форма роботи – особиста, парна або групова.

4. Участь у проєкті вчителя – пряма чи прихована. Коли вчитель приймає активну участь як безпосередній керівник це пряма участь, а коли неявно керує процесом і навіть вдає із себе одного з учасників проєкту це прихована участь [67].

Методисти та вчителі-практики, котрі розробляють різні методичні рекомендації для методу проєктного навчання загалом зазначають, що в практиці часто зустрічаються змішані типи проєктів. Також вони наполягають на попередній організації зовнішньої оцінки проєкту, що в подальшому

підвищить його ефективність та дозволить під час реалізації різних етапів швидко усувати труднощі та вчасно вносити корективи.

Після врахування всіх вище означених моментів можна переходити вже до безпосередньої організації дослідницького проєкту з історичного краєзнавства. Якщо вчитель ставить за кінцеву мету краєзнавчої роботи формування в здобувачів соціальних компетентностей, то повинен планувати роботу з використанням щонайменше декількох етапів. При цьому, на кожному з етапів враховувати психофізичні особливості здобувачів та навчальні вміння, ситуацію з освітнім процесом, яка в період війни досить неоднозначна, та інші чинники, котрі виникають при реалізації проєкту. Особлива увага повинна також звертатися на спільну роботу всього класу чи окремих груп, що є також важливим результатом дослідницької діяльності, окрім отримання різного виду історичної інформації.

Загалом підготовка та реалізація проєкту передбачає такі етапи:

I етап – вибір актуальної теми, яка буде також носити проблемний характер або буде малодослідженою.

II етап – сам процес дослідження проблеми:

- Здобувачі об'єднуються в групи для проведення пошуково-дослідницької роботи;
- Визначаються доступні джерела інформації та особливості їх опрацювання;
- Складається спочатку орієнтовний, а потім остаточний робочий план проєкту;
- Відбувається розподіл обов'язків між виконавцями;
- Кожна з груп виконує поставлені перед нею завдання;

Ключовим завданням на другому етапі є правильна систематизувати та проаналізувати отриманий матеріал, а також розподілити за визначеним вчителем алгоритмом.

III етап – попередня презентація зібраних матеріалів, під час яких також наводяться різні факти, статистичні дані, зроблені висновки вчителем. Консультування вчителя щодо остаточної презентації

IV етап – підготовка проєкту до представлення. Здобувачі розподіляють зібраний інформаційний матеріал на документальний, описовий та демонстраційний.

V етап – представлення матеріалів дослідження у формі, яка була попередньо обговорена з вчителем та всіма групами. Це може бути виступ перед класом чи всім шкільним колективом; у вигляді виставки або музейної експозиції; для участі у конкурсі тощо.

VI етап – завершальний (оцінювально-рефлексивний). Має на меті створити умови для самооцінювання та аналізу власних труднощів та досягнень. Відбувається виставлення оцінок, де можна також вислуховувати думки здобувачів щодо взаємного оцінювання один одного. Після завершення проєкту також рекомендується провести «круглий стіл», де відбудеться обговорення пошуково-дослідницької роботи в цілому, внески кожного здобувача та враження від даного виду роботи [55].

Користуючись описаними вище методичними рекомендаціями щодо організації проєктної роботи, під час переддипломної педагогічної практики, було реалізовано проєкт «Повсякденне життя повоєнного десятиріччя (1945-1955 рр.) на території Поділля у світлі тогочасних газет» сумісно учнями 11-А та 11-Б класу. Метою проєкту було висвітлення через тогочасну пресу умов повсякденного життя на території Поділля у 1945-1955 рр. Проєкт був за часом середньої тривалості, адже проводився протягом трьох тижнів практики. Учні створили 8 дослідницьких груп (по 4-5 чоловік) і кожна отримала окремий напрямок дослідження:

- 1) Шкільна освіта.
- 2) Вища освіта.
- 3) Медичні послуги.
4. Речі широкого вжитку та необхідні речі.

- 5) Продукти харчування.
- 6) Дозвілля та відпочинок.
- 7) Візуальні джерела, в яких відображено повсякденне життя.
- 8) Матеріальна та продовольча допомога від держави у повоєнний період.

Головним завданням здобувачів було оглянути періодичне тогочасне видання «Радянське Поділля» – підшивки з випусками газет за період 1945-1955 рр., і відшукати статті та інші джерела інформації (світлини, реклама, оголошення), які б висвітлювали тогочасне повсякденне життя населення сіл та міст Поділля. Протягом двох тижнів йшов клопіткий збір матеріалів, їх систематизація та аналіз. Потім спільно створена презентація, яка демонструвалась наприкінці проєкту. Кожна група знайомила інших здобувачів та зацікавлений педагогічний колектив протягом 3-4 хвилин усними підсумковими виступами з демонстрацією перезнімків статей.

До прикладу, перша група демонструвала статті під назвою «Чому зволікається будівництво школи», «Учні вчаться без підручників», «Оголошення про набір учнів до школи», «Початок навчального року 1945-1946 в школах», «Перший місяць роботи шкіл області» (Додаток С) тощо, де висвітлювалися різні аспекти шкільної освіти та труднощі, які виникали після запуску навчального процесу у повоєнний період.

Друга група демонструвала статті «Студентські науково-технічні гуртки», «Нові професії» (Додаток Т), різні оголошення про набір студентів у ВНЗ на території Поділля та по всій тогочасній УСРР, також повідомляли, як тоді складалися іспити, яким був навчальний процес.

Третя група доповідала про тогочасні проблеми із медичними послугами та медичними закладами, а демонстрували для підкріплення розповіді статті «Лікувальні заклади напередодні війни», «Заклади охорони здоров'я матерів і дітей», «Відбудування медичних закладів», «Аптечні пункти» (Додаток У) та інші.

Четверта група мала своїм основним завданням розповісти про тогочасні потреби населення у речах широкого вжитку, а також одязі та взуттю. Для цього вони віднайшли статті «Речі широкого вжитку, «Промтовари для села», «Збільшується випуск взуття», «Збільшити завіз меблів», «Більше добротних тканин, взуття і одягу для населення», «Дбати про інтереси трудящих» (Додаток Ф) і так далі.

П'ята група звітувала про потребу населення Поділля у продуктах харчування після завершення Другої світової війни. Окрім розповіді, вони демонстрували наступні статті «Чи будуть в Проскуріві овочі?», «Коли ж у Проскуріві налагодять торгівлю овочами?», «Від чого залежить меню?», «Громадському харчуванню – більшовицьку увагу і допомогу» (Додаток Х). Після опрацювання даних статей вони відзначили, з якими проблемами стикалися мешканців сіл та міст у пошуках продуктів та їх нестачі.

Шоста група обрала для дослідження питання дозвілля та відпочинку, котрі були доступні у повоєнне десятиріччя. Підкріплювали вони свою розповідь статтями такого характеру «Спартакіади, змагання, бібліотеки, театр та кіно, лекції», «Вихідного дня у колгоспі», «Відпочинок трудівників», «Піонерський клуб, комсомольсько-молодіжний вечір, гастролі трупи артистів-ліліпутів» (Додаток Ц) тощо.

Сьома група продемонструвала, які візуальні джерела змогла віднайти на сторінках газети та користуючись пам'ятками для роботи з фотодокументами та карикатурами, більш детально їх описала. Вони знайшли такі візуальні джерела «Фото учнів Меджибізької середньої школи №1 під час історичної екскурсії», «У вихідний день», «Зимовий відпочинок учнів», «В колгоспній читальні», «Фото гуртка самодіяльності при Проскурівській 1-й жіночій середній школі», «На Скибжевському пункті Заготзерна» (Додаток Ш) та інші. Оглянути, окрім статей, світлини та карикатури було вкрай цікаво та поряд з писемними джерелами не менш інформативно.

Восьма група підготувала розповідь про матеріальну та продуктову допомогу від держави населення, яке пережило війну та потребувало

підтримки, доповнюючи свою розповідь нечисельними статтями «Щоденно піклуватись про сім'ї фронтовиків», «Про порядок призначення і виплати державної допомоги і надання пільг вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям» (Додаток D). У своєму виступі вони також наголошували, що не знайшли великого відображення в пресі даного питання.

Підсумок та представлення проєкту був проведений після практичної роботи із використанням усних спогадів жительки Хмельниччини, тому, під час своїх виступів здобувачі робили наголос на висвітленні досліджуваного питання та пресі та як його описувала в інтерв'ю сучасниця тих подій. Проєкт вийшов дійсно потужним та інформативним, здобувачі в результаті сформували нові вміння та навички, цікаво провели час та залишилися задоволені проведеною роботою.

Отже, можна зазначити, що використання краєзнавства та методу проєктного навчання дійсно приносить масу позитивних результатів, підвищує мотивацію та підігріває інтерес здобувачів до навчання, сприяє не лише засвоєнню знань історії рідного краю, а й глибшого розуміння історії всієї України. Викладання та залучення здобувачів до різних краєзнавчих проєктів має велике виховне значення, бо задіює емоційну сферу – серця та почуття здобувачів, а не лише їхні знання.

Загалом, краєзнавство є невичерпним джерелом пізнання і формування світоглядної позиції здобувачів, сприяє їх всебічному гармонійному розвитку. Здобувачі, які займаються різними краєзнавчими проєктами, набувають також соціальних навичок, що будуть корисними для подальшого життя.

ВИСНОВКИ

Історія повсякденності дійсно пройшла довгий шлях від довгого забуття до відновлення, входження спочатку в наукову, а згодом в освітню сферу суспільства. Довгий час її вивчення та дослідження відкидалося та зневажалося серед науковців, їй не надавали великого значення і вважали за другорядну. Своє відродження та повернення вона повинна завдячувати таким сумним подіям як двом світовим війнам, особливо Другій світовій війні. Саме вона дала друге дихання даному науковому історичному напрямку та знову ввела його в наукове коло інтересів та досліджень. Щоправда, спочатку історія повсякденності користувалася увагою західних дослідників і лише через декілька десятиліть нею зацікавилися країни Центральної та Південно-Східної Європи.

Стосовно першого завдання, то воно мало не меті актуалізувати концептуальні основи історії повсякденності на основі опрацювання та аналізу літератури, котра була накопичена за час перебування України у складі Радянського Союзу та вже під час її незалежності, а також залучення зарубіжних напрацювань та різних досліджень з інших гуманітарних дисциплін. Після 1980-х рр. праці, які висвітлювали окремі питання історії повсякденності почали потроху виходити і досі не перестають публікуватися. Інтерес до даного напрямку навіть протягом останніх років значно поживавився. Передусім це пов'язано з тим, що сучасна освітня траєкторія змінюється в бік європеїзації і зараз в ній постійно відбуваються різні стрімкі зміни. В результаті це призвело до того, що в освіту все більше проникає не «велика історія» - історія військова та політична, зараз поряд з нею починає все частіше з'являтися історія повсякдення та її різні розгалуження. Ці процеси ставлять перед сучасними дослідниками нові завдання та вимоги і щоб їх задовольнити потрібно вирішити багато проблемних та дискусійних завдань.

Хоча як вже наголошувалось раніше, в Україні ще не з'явилося повноцінної кандидатської на дану тему та якогось фундаментального

напрацювання, адже й досі велика кількість науковців-консерваторів не повністю визнала цінність історії повсякденності, проте доробки провідних українських істориків в даній галузі все одно містяться. В них можна знайти різні вузько направлені теми методологічного, проблемного та історіографічного характеру, що вже є позитивним моментом та вагомим досягненням молодого напрямку. Саме в теперішній час відбувається розробка інструментарію та досягнення консенсусу в гострих проблемних питаннях, пов'язаних із дослідженням історії повсякденності і саме зараз відбуваються спроби її виділення з-поміж інших схожих історичних напрямків.

Також набули значного поширення різні регіональні та міжнародні конференції з окремих тем історії повсякденності, де дослідники представляють свої оцінки, судження та бачення проблемних питань або малодослідженого періоду, явища чи процесу. Такі конференції нерідко мають цінні напрацювання, пов'язані з краєзнавством, адже кожен дослідник спочатку намагається дослідити свою малу батьківщину з певного питання і вже потім наважується переходити до більш об'ємного та загального. Хоча такі конференції поки не дуже часті, проте вони вже є і в майбутньому їх кількість тільки зростатиме. Однак не лише даний напрямок допомагає в дослідженні різних аспектів історії повсякденності. Цьому активно сприяють також різні створені та вже реалізовані проекти, а також започатковані періодичні видання. І все це допомагає даному напрямку не втрачати своєї актуальності, а науковцям інтерес та надії на створення такого доробку, котрий в майбутньому стане світовим надбанням.

Всі зазначені вище проблеми не стосуються освітньої сфери, де історія повсякденності вже зайняла свої місце та доволі міцно закріпилася. Про це свідчить те що різні теми повсякденного життя після вивчення окремих періодів української історії знайшли свої відображення у навчальних програмах, розроблених Міністерством освіти та науки України, а також в чинних підручниках з історії України. Підтвердити дану думку допомогло друге завдання дипломного дослідження, яке полягало у здійсненні аналізу

шкільних підручників з історії України для 11 класу і аналіз здійснювався серед всіх чинних підручників, котрих зараз є шість. Огляду були піддані різні структурні компоненти підручника такі як: додаткові текстові джерела, ілюстративний матеріал та методичний апарат.

Детально був проаналізований саме I розділ кожного підручника, де представлено відображення повсякденного життя українського народу у повоєнне десятиріччя. Окрім різних вкраплень в параграфи, наприкінці першого розділу міститься окремий параграф про культурне та повсякденне життя, а також відведено окреме місце на практичне заняття з теми «Повсякденне життя в Україні повоєнних років». У більшості підручників дана практична робота вже детально розроблена авторами та укладачами і запропонована для користування вчителям. В більшості – це численні спогади різних верств населення (селянин, міщанин, робітник заводу) і також з різних областей України, можна також побачити велику кількість візуальних джерел – світлин, малюнків, карикатур та листівок тощо. І найчастіше саме дані джерела інформації пропонуються на огляд здобувача. Також є різного рівня завдання, котрі знаходяться як в тексті параграфу так і в методичному апараті наприкінці і саме ці завдання закликають та мотивують здобувачів до вирішення різних проблемних питань або ж самостійного пошуку інформації для більшого розуміння вивченої теми, періоду, явища, процесу.

Проте, Міністерство освіти закликає не лише слідувати чітким вказівкам, як це були при тоталітарній СРСР, воно спонукає вчителів до реалізації різного виду творчих проєктів, дає вчителям великий простір для творчості, яку вони можуть реалізувати разом зі здобувачами. Один із таких проєктів відноситься до третього завдання, тобто досвід організації усноісторичного проєкту під час вивчення повсякденного життя повоєнного десятиріччя. Загалом усна історія – це історичний напрям, який започаткував власне всю історію, проте після того, як було напрацьовано достатню кількість писемних джерел від нього трохи відійшли, і навіть зараз коли він почав повертати свою цінність і знову ввійшов в історичну науку, все одно має своїх

чисельних критиків і не повністю розроблений методичний інструментарій. Однак усноісторичне дослідження все одно привертає увагу багатьох дослідників-науковців та вчителів-практиків. На просторах Інтернету навіть можна відшукати значно більшу кількість реалізованих усноісторичних проєктів від здобувачів, котрі вони здійснили при підтримці вчителя та керівництва навчального закладу, аніж якісь локальні чи регіональні проєкти від істориків.

В основному усноісторичні навчальні проєкти проводяться за допомогою наративних біографічних інтерв'ю. Правила до проведення даного інтерв'ю вже давно розроблені в іншій гуманітарній дисципліні – соціології, проте методисти адаптували правила під історичну науку і тепер ними можуть послуговуватися всі бажаючі. Хоча й дехто не сприймає інтерв'ю як вагоме та цінне джерело інформації і свої судження та критику підкріплює різними дослідженнями можливостей пам'яті в психології, однак саме дане джерело може розповісти правдиву інформацію, до прикладу про повсякденне життя повоєнного десятиріччя. Майже всі офіційні писемні джерела, велика кількість світлин, що не відповідають дійсності, тому що були створені для показухи і лише звичайне інтерв'ю із сучасним тих подій та його сімейний фотоальбом іноді можуть надати дійсно правдиву інформацію.

До прикладу, в даному дослідженні було детально описано досвід організації та проведення наративного біографічного інтерв'ю із сучасним і після використання аудіо-запису інтерв'ю під час практичного заняття для 11-х класів на тему «Повсякденне життя в Україні повоєнних років». Такий вид роботи був новим для здобувачів, адже до цього вони не користувалися усноісторичними джерелами. Проте якщо якісно опрацювати і перевірити факти, а потім ще підкріпити свідченням писемними та візуальними джерелами, то усноісторичне дослідження буде набагато кращим варіантом для вивчення різних тем повсякденного життя чи якоїсь події, аніж коли лише писемні джерела беруться як єдино правдиві, а всі інші відкидаються і не вартують уваги. Саме в такому випадку усноісторичне джерело може стати на один

рівень з писемними джерелами та бути корисним для здобувачів не лише вмістом інформації в інтерв'ю, але й процесом всієї проєктної роботи, що навчить здобувачів бути самостійними, пильними та творчими. А ці якості обов'язково знадобляться їм в подальшому житті.

Стосовно останнього завдання, яке було поставлено перед даним дослідженням, то воно стосувалось ефективності використання інших методів та навчальних технологій під час вивчення повсякденного життя повоєнного десятиріччя. Такими методами та технологіями насамперед є різноманітна робота з історичними джерелами інформації та проєктна діяльність, в тому числі й краєзнавчого спрямування. З приводу роботи з джерелами інформації, котрі можуть бути вміщені в шкільний підручник, знайдені та запропоновані вчителем або після самостійного пошуку здобувачів, то для ефективної роботи з ними методистами та вчителями-практиками розроблені спеціальні пам'ятки, які будуть в цьому допомагати. Зараз також можна придумати велику кількість інтерактивних вправ по роботі з різними джерелами, адже в цьому нам допомагають сучасні інформаційні технології та матеріально-технічне забезпечення навчального закладу та технічне оснащення особисто здобувача. До того ж, зараз інформаційна ера, коли джерел інформації більш ніж достатньо, тут вже основне завдання вчителя – навчати здобувачів критично до них ставитись та завжди підшукувати декілька джерел, ретельно їх опрацьовувати і вже потім робити різні висновки та узагальнення.

Щодо реалізації різних проєктів краєзнавчого спрямування, то вони дійсно останнім часом набули значного поширення і серед науковців і особливо серед здобувачів освіти. В освітній сфері цьому дуже сприяє активність вчителів та здобувачів, а також МАН, увага якої зараз більшою мірою звернена на різні краєзнавчі дослідження. Адже саме в такій діяльності здобувач може принести щось нове в історичні дослідження, а також такі види діяльності дозволяють задовольнити ті потреби та вимоги суспільства, які зараз стоять перед освітньою сферою. Щоб навчити молоде покоління любити, поважати та шанувати свою державу спочатку потрібно щоб вони так само

відносились до своєї малої батьківщини і тільки після того вони відчують свою причетність до держави та суспільства в ньому. Окрім даних причин реалізації краєзнавчих проєктів є також і більш прості, що полягають у підвищенні інтересу та мотивації здобувачів, всебічного їх залучення до самостійної роботи, створені гармонійної атмосфери у стосунках здобувачів з вчителем та для реалізації компетентнісного підходу в навчанні.

В даному дослідженні описаний досвід реалізації краєзнавчого проєкту з історії України під час вивчення теми повсякденного життя повоєнного десятиріччя в 11 класі. Навіть провівши лише один такий масштабний проєкт, а потім поспостерігавши трохи за здобувачами можна було впевнитись в корисності та ефективності такого виду діяльності та необхідності подальшої реалізації схожих проєктів.

Підсумовуючи все варто відзначити, що історія повсякденності має великий потенціал і якщо дивитись на сучасні процеси в науці та освіті, то можна стверджувати, що і в подальшому цей історичний напрям зазнає все більшого поширення та матиме достатньо прихильників, котрі закінчать розпочату справу своїх попередників і якісно оформлять методичний інструментарій даного напрямку. Є також великі сподівання, що після закінчення детально дослідження повсякденного життя під час Другої світової війни, науковці перейдуть до створення фундаментального напрацювання з повоєнних років і цим привернуть увагу до даного періоду також вчителів та здобувачів. І внаслідок цього почнуть реалізовувати різноманітні усноісторичні, краєзнавчі та інші проєкти з даної теми, до яких будуть залучатися різноманітні історичні джерела інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альков В. А. Повсякдення: проблема дефініції та предмету на локальному рівні. *Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр.* / ред. кол. В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. Вип. 7. С. 98–101.
2. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті роки). К.: Альтернатива, 1999. 303 с.
3. Безпалько Т. Г., Лис Л. Г. Патріотичне виховання учнів в системі історичного краєзнавства. *Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи: наук. зб.* Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. С. 158-161.
4. Богдановська Л. І. Розвиток творчого потенціалу учнів засобами інформаційно-комунікаційних технологій навчання. *Історія в рідній школі.* К.: «Педагогічна преса», 2018. № 1. С. 30-32.
5. Бондаренко Г. В. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства. *Краєзнавство.* 2011. № 3-4. С. 23-29.
6. Вітрук Л.Д. Поліпшення побутових умов населення Української РСР (1946–1958 рр.). *Історичні дослідження. Вітчизняна історія.* 1978. Вип. 4. С. 49.
7. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручники для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.
8. Гарнійчук В. М. Патріотичне виховання в сучасній загальноосвітній школі України: дидактичні матеріали. *Історія в школі.* 2014. № 8-9. С. 33-42.
9. Горохівський П. І. Методика підготовки вчителя до уроків історії України з використанням краєзнавчого матеріалу. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи.* 2007. № 23. С. 6-9.
10. Гуссерль Едмунд. Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки / пер. і післямова В. Кебуладзе. Харків.: Фоліо, 2018. 372 с.

11. Даниленко В. М. Історія України: рівень стандарту. Підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2019. 224 с.
12. Даниленко В. М. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945–1953 рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. К., 2005. Вип. 9. С. 3–16.
13. Джузь Л. П. Реалізація принципів проблемного навчання на уроках історії. *Історія в рідній школі*. 2018. № 1. С. 18-26.
14. Дьячков С. В. Формувати історичне мислення через призму «людини в історії». *Історія в школах України*. 2005. № 2. С. 7-8.
15. Желіба О. В. Краєзнавчі матеріали у вивченні історії. *Історія та правознавство*. 2018. № 10-11. С. 9-17.
16. Желіба О. В. Основні напрямки краєзнавче-пошукової роботи. *Україна і світ: збірник наукових праць*. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. С. 58-63.
17. Жива історія – метод усної історії в школі (Доповнене видання) / Відп. ред. З. Вагнерова, авт. Л. Лебдушка, Ю. Волошин, А. Момот. Полтава: Друкарська Майстерня, 2020. 34 с.
18. Жук Л. В. Використання краєзнавчих матеріалі у процесі навчання історії. *Історія України*. 2006. № 37. С. 13-17.
19. Журба Л. М. Проблемні ситуації та способи їх створення на уроках новітньої історії України. *Історія в школі*. 2006. № 6. С. 28-33.
20. Задорожна Л. В. Навчити працювати самостійно (Інтеграційний метод роботи з історичними документами). *Історія в школах України*. 2014. № 5. С. 7-10.
21. Задорожна Л. В. Почути живу історію (Форми і методи розвитку дослідницьких навичок у старшокласників під час опанування історичних джерел). *Історія в школах України*. 2005. № 10. С. 20-23.
22. Історія радянської повсякденності. *На перехресті джерел: зб. матеріалів Всеукр. наук.-теорет. Семінару* (Вінниця, 14-15 травня 2015 р.) /

ред. кол.: О. А. Коляструк (відп. ред.), Н. В. Жмуд (відп. секретар), Т. Р. Кароєва. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 156 с.

23. Клименко А. Усна історія: дидактичний аспект. *Студентська молодь у науці: матеріали всеукр. студ. наук.-практ. конф.* (Хмельницький, 12 трав. 2022 р.). Хмельницький: ХГПА, 2022. С. 233-236.

24. Кобаль В. І. Методика розвитку пізнавальних інтересів учнів при вивченні історії України засобами краєзнавства: Монографія. Мукачево, 2014. 229 с.

25. Коляструк О. А. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 14. С. 259-264.

26. Коляструк О. А. Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2012. Вип. 17. С. 5–9.

27. Коляструк О. А. Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: історія*. 2011. № 982, Вип. 44. С. 8–15.

28. Кузьменко В. М. Внесок представників течії "ревізійонізму" американської радянологів у дослідження історії й культури радянського повсякдення. *Дні науки історичного факультету: матеріали VIII Міжнар. наук. конф.* К., 2015. С. 135–138.

29. Лисенко О. Є. Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Історія повсякденності: теорія та практика: матеріали Всеукр. наук. конф.* (Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р.). Переяслав-Хмельницький: [б. в], 2010. Ст. 11-19.

30. Лозова В. І., Тройко Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. 2-е вид., випр. і доп. Харків: «ОВС», 2002. 400 с.

31. Мисан В. О. Моделі вивчення рідного краю в шкільному курсі історії України. *Проблеми дидактики історії*. 2011. Вип. 3. С. 86-95.
32. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник. К.: Педагогічна думка, 2012. 128 с.
33. Мороз П. В., Мороз І. М., «Концептуальні підходи до конструювання практикуму «Історія України в джерелах». *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 21, С. 261–271.
34. Мудрий М. М. Історія: Україна і світ (інтегр. курс. Рівень стандарту): підруч. для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2019. 304 с.
35. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія в 2 ч./ Відп. ред. С. В. Кульчицький. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Ч 1. 445 с.
36. Обозний В. В. Краєзнавча підготовка вчителя (теоретичні і організаційно-практичні аспекти). К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2001. 254с.
37. Пастушенко Т. В. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні. *Історія України*. 2010. № 17-18. С. 10-15.
38. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): у 2-х книгах, 3-х частинах / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Кн. 1, ч. 1–2. 351 с.
39. Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953): колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2021. 380 с.
40. Пометун О. І., Гупан Н. М. Формування громадянської компетентності старшокласників у процесі навчання історії. *Історія в школах України*. 2008. № 4. С. 3-10.
41. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі: посібник. К.: Генеза, 2009. 327 с.

42. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство: навч. посіб. / наук. ред. П. Т. Тронько; МОН України, Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. 240 с.
43. Сабуцька Т. Г. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії. Методичний посібник для вчителів історії. Сенкевичівська загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів. Сенкевичівка, 2018. 67 с.
44. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України [рівень стандарту]: підручник для 11-го кл. закладів загальної середньої освіти. Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2019. 240 с.
45. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 698 с.
46. Струкевич О. К. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2019. 240 с.
47. Трефяк Я. І. Методика краєзнавчої роботи в школі. *Історія в школах України*. 2002. № 1. С. 33-37.
48. Удод О. А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. 2010. № 4 . С. 6-10.
49. Удод О. А. Історія повсякденності як складова історії України ХХ ст. *Історія ХХ століття: нові підходи до змісту шкільного курсу. Спецвипуск «Історія та правознавство»*. 2007. № 19–21. С. 104-117.
50. Удод О. А. Про історію повсякденності. *Борисфен*. 2000. № 4. С. 3-12.
51. Федчиняк А. О. Особливості вивчення історії повсякденності у шкільній історичній освіті. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2013. №. 1. С. 130-133.
52. Хлібовська Г. М. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2019. 256 с.
53. Якобчук Н. О. Українське суспільство у повоєнний період (1945-1953 рр.): соціальний вимір і повсякденність. *Військово-історичний меридіан*.

Електронний науковий фаховий журнал. / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. К.: Ін-т історії України НАН України, 2019. Вип. 2 (24). Ст. 99-112.

Електронні ресурси

54. Войтова Л. В. Шкільне краєзнавство – провідний напрям краєзнавчої роботи. *Бібліотека УДПУ ім. Павла Тичини.* URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/16/visnuk_13.pdf (дата звернення: 22.10.2022).

55. Гончар Т. С. Проектні технології на уроках історії. Сайт вчителя історії та правознавства Гончар Тамари Сергіївни. *Google Sites: Sign-in.* URL: <https://sites.google.com/site/goncartamara/metodicna-robota/proektnitehnologiienaurokahistoriie> (дата звернення: 20.10.2022).

56. Дмитрієнко М. Ф. «Джерела історичні», у Енциклопедія історії України: Смолій В. А. та ін. Київ: Наукова думка, 2004. [Електронний ресурс] http://www.history.org.ua/?termin=Dzherela_istorychni (дата звернення: 15.10.2022).

57. Жива історія – методичні рекомендації. Конкурс шкільних проєктів з усної історії. *Ustnayaistoriya.* URL: <http://www.ustnayaistoriya.info> (дата звернення: 10.10.2022).

58. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 27 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

59. 3 історії повсякденного життя в Україні. *Серія монографічних видань.* Електронний ресурс. URL: <http://resource.history.org.ua/cgiin/eiu/history.exe> (дата звернення: 28.09.2022).

60. Міністерство освіти і науки України - Модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової української школи (запроваджуються поетапно з 2022 року). *Головна | Міністерство освіти і науки України.* URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni->

[programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku](#) (дата звернення: 22.10.2022).

61. Міністерство освіти і науки України - Навчальні програми для 10-11 класів. *Головна* | *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 15.10.2022).

62. Міністерство освіти і науки України - Нова Українська Школа / Концептуальні засади реформування середньої школи. Електрон. версія. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 10.10.2022).

63. Островський В. В. Методика роботи з історичними джерелами у процесі вивчення шкільного курсу історії. Електрон. версія. URL: <https://docs.google.com/file/d/0B7Xm3JRx1PYEWVY2S1BrdW50Z2s/edit?resourcekey=0--tDjgD-V1sD1ae0R3W-IRw> (дата звернення: 25.09.2022).

64. Проектна діяльність учнів основної та старшої школи в іграх історико-краєзнавчого змісту. *Педрада (Портал освітян України)*. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/267-qqq-16-m11-proektn-gri-storiko-kraznavchogo-zmstu-z-uchnyami-osnovno-ta-starsho-shkoli> (дата звернення: 10.10.2022).

65. Стаття «Роль краєзнавства у формуванні соціальних компетентностей учнів на уроках історії та в позаурочний час». *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-rol-kraeznavstva-u-formuvanni-socialnih-kompetentnostey-uchniv-na-urokah-istori-ta-v-pozaurachniy-chas-86888.html> (дата звернення: 22.09.2022).

66. Усна історія – що це. Український освітній проект. *Ustnayaistoriya*. URL: <https://www.ustnayaistoriya.info/usna-istorija-shho-ce/> (дата звернення: 15.10.2022).

67. Усна історія в школі. Збірник матеріалів за результатами літньої школи з усної історії в с. Яблуниця (Україна) 8-14 липня 2018. *Конкурс шкільних проектів з усної історії*. URL: <https://www.ustnayaistoriya.info/wp->

content/uploads/2020/04/USTNAYAISTORIYA_SBORNIK-LETNI-SKOLA_21x21cm_ukr.pdf (дата звернення: 10.10.2022).

68. Хижняк Т. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії. *Освітній проект «На Урок» для вчителів.*
URL: <https://naurok.com.ua/vikoristannya-kraeznavchogo-materialu-na-urokah-istori-206563.html> (дата звернення: 15.09.2022).

69. Ярощук О. Оцифровані спогади, або Як творити усну історію | Інститут Історії Церкви. *Інститут Історії Церкви | Українського Католицького Університету.*
URL: <http://ichistory.org.ua/2016/05/13/otsyfrovani-spogady-abo-yak-tvoryty-usnu-istoriyu/> (дата звернення: 15.10.2022).

ДОДАТКИ

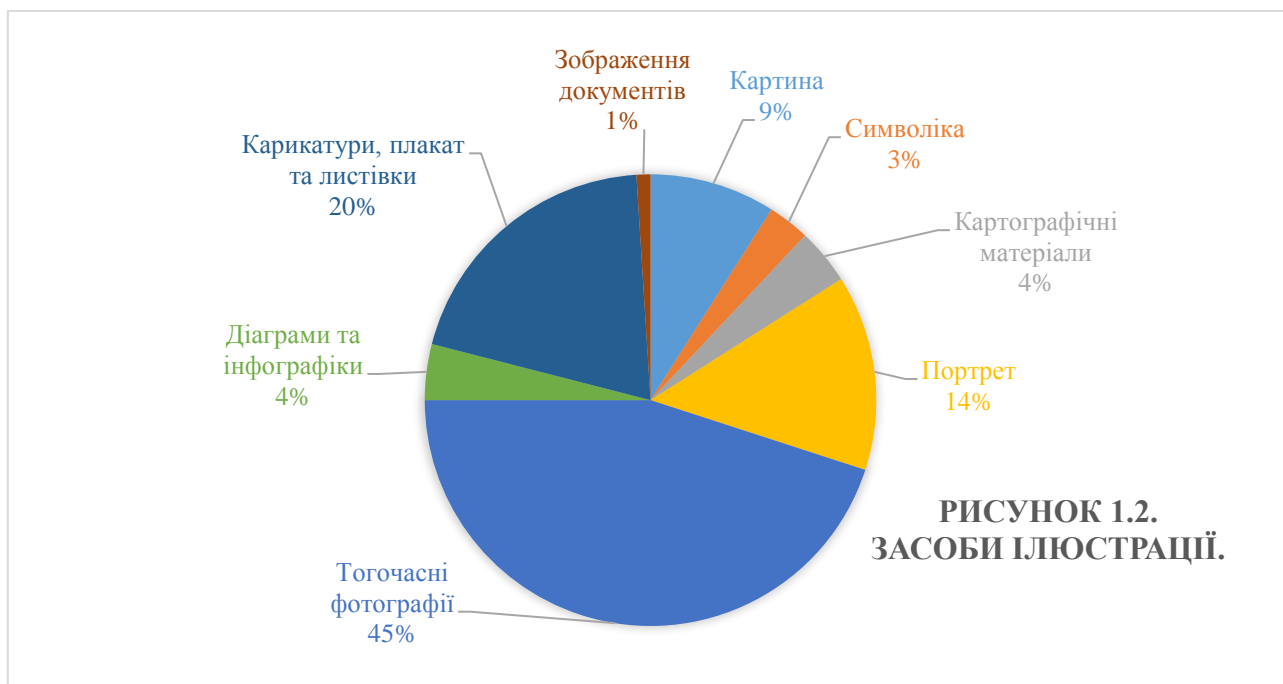
Додаток А

До табл. 1.1. Матеріали з історії повсякденності повоєнного десятиріччя у підручниках 11 класу

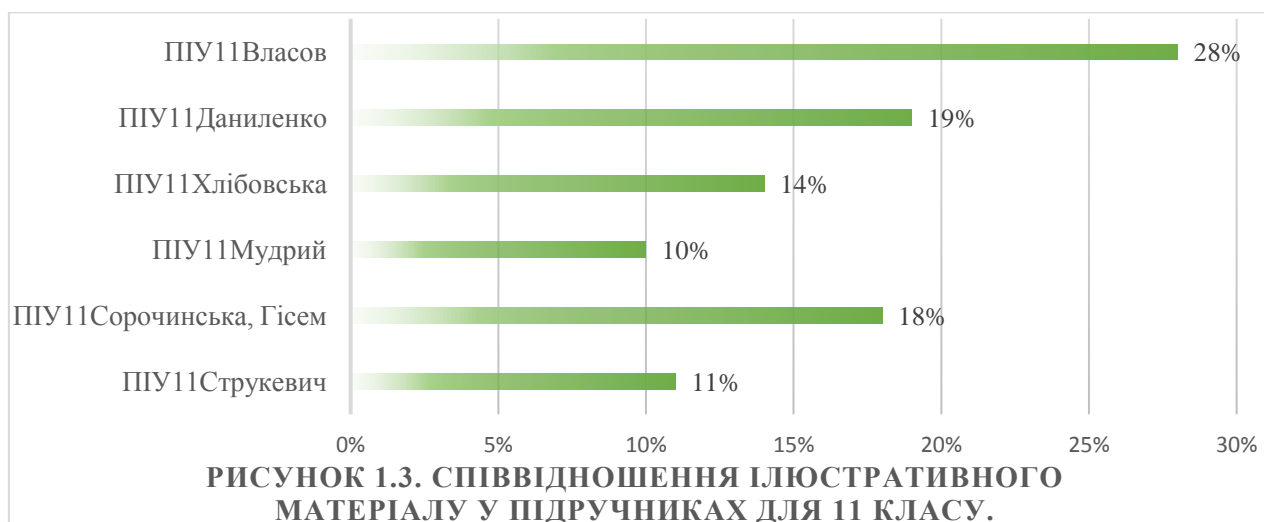
Джерело: автора

До табл. 1.2. Засоби ілюстрації

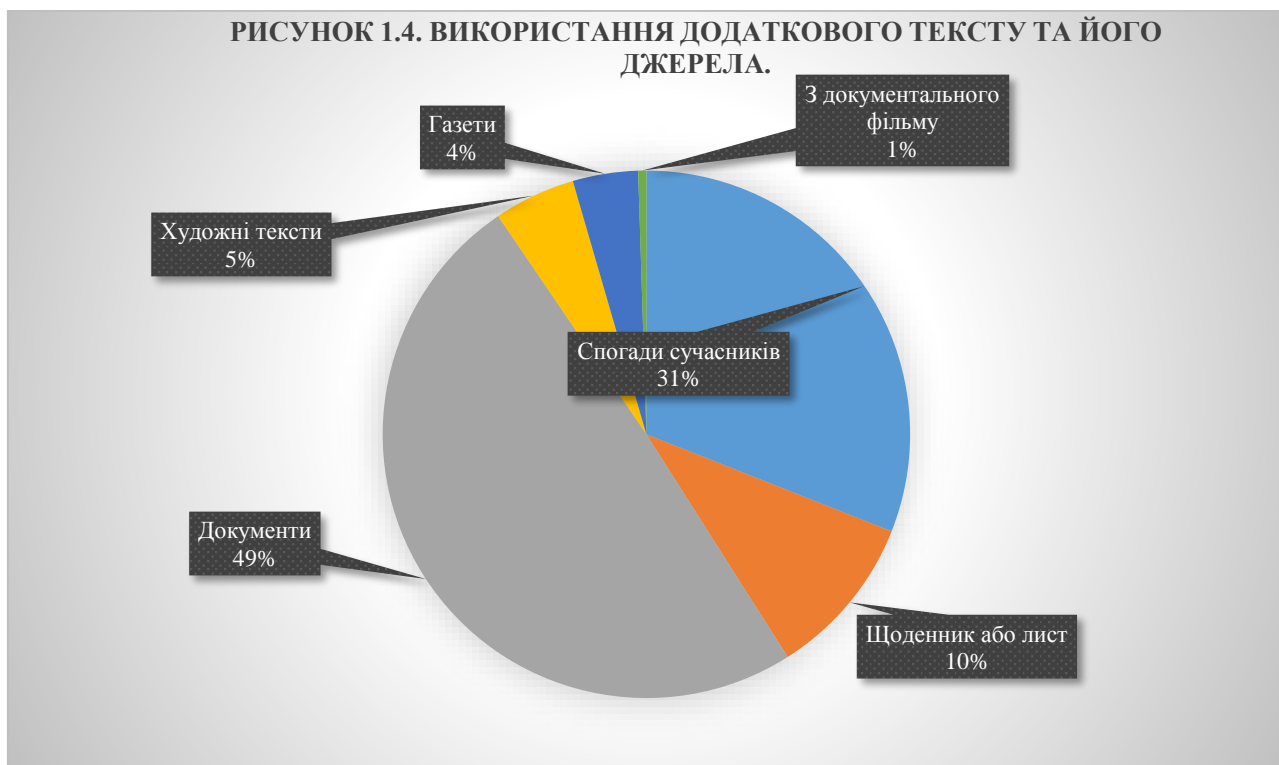
Джерело: автора

Додаток В

**До табл. 1.3. Співвідношення ілюстративного матеріалу у підручниках
для 11 класу**

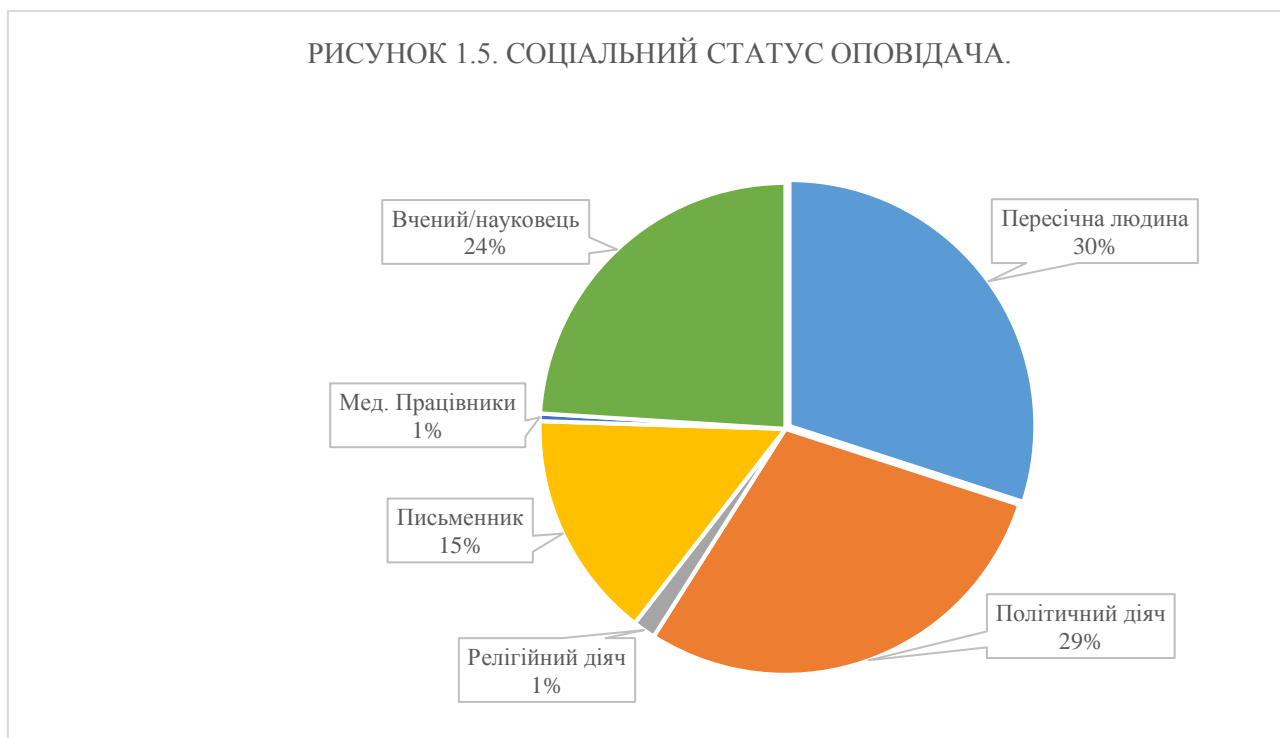
Джерело: автора

Табл. 1.4. Використання додаткового тексту та його джерела

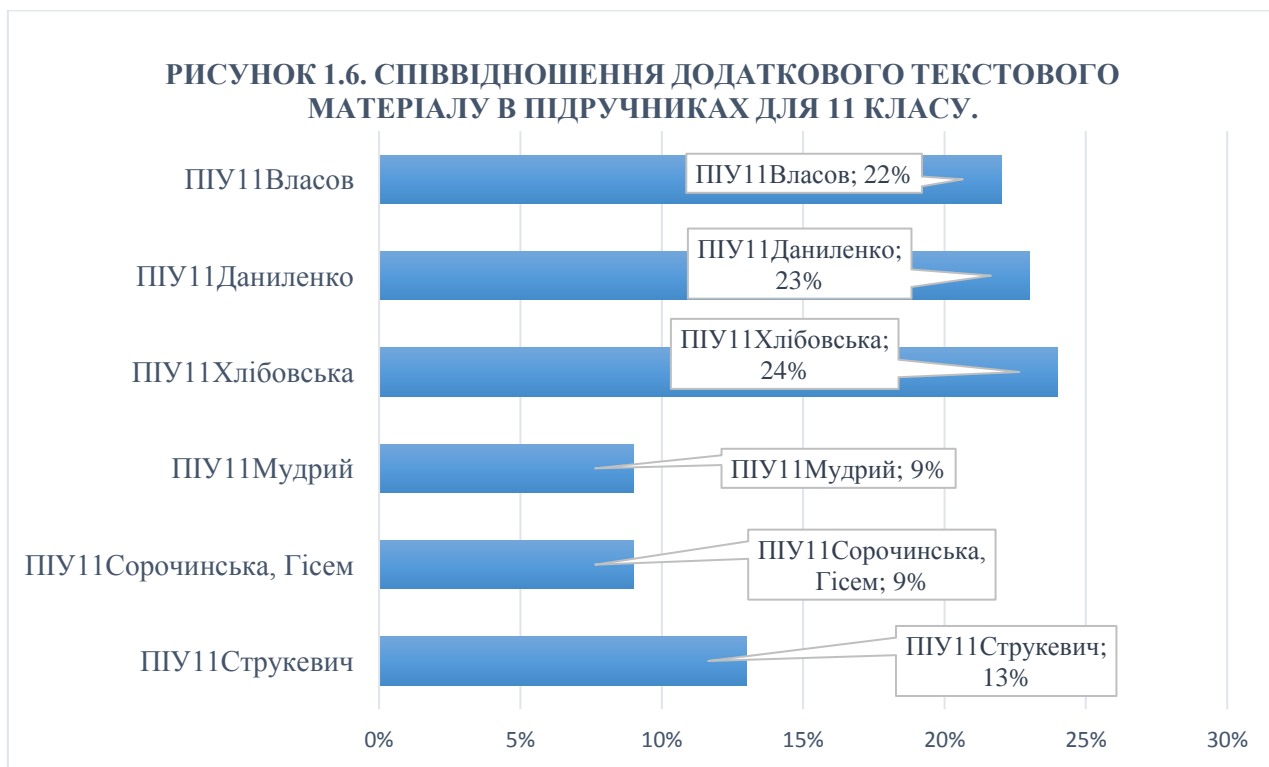
Джерело: автора

До табл. 1.5. Соціальний статус оповідача

Джерело: автора

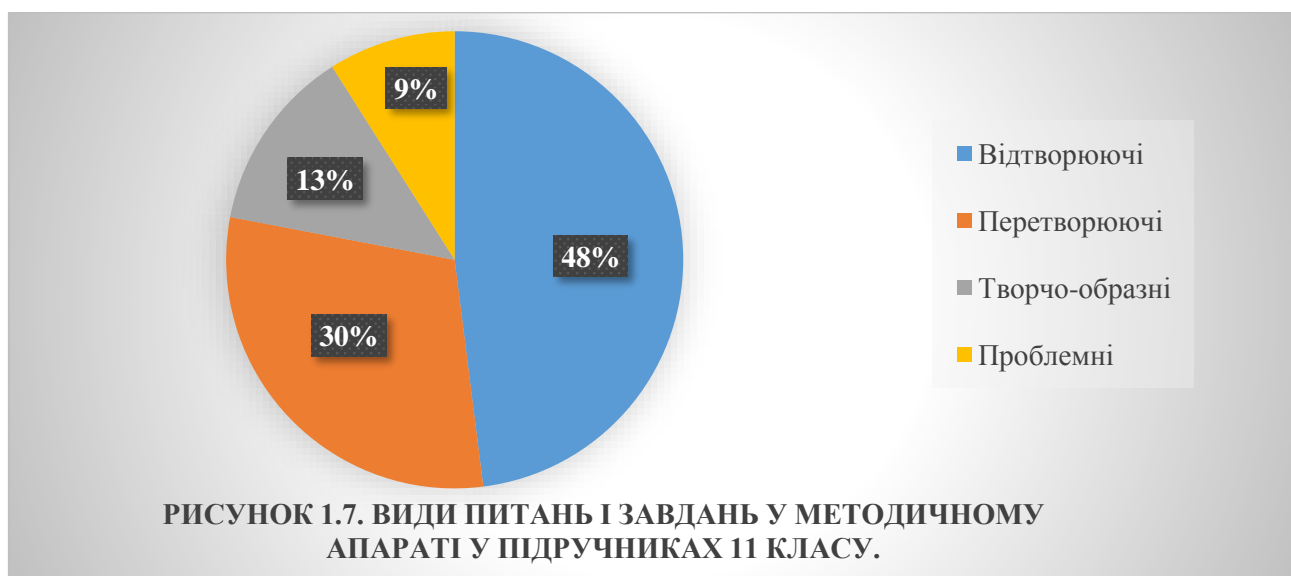
До табл. 1.6. Співвідношення додаткового текстового матеріалу в підручниках для 11 класу

Джерело: автора

Додаток Ж

До табл. 1.7. Види питань і завдань у методичному апараті у підручниках
11 класу

Джерело: автора

Додаток К

Приклад угоди про проведення інтерв'ю й зберігання його фоно чи відео запису

Назва навчального закладу

м./с.

«.....»20.....р.

1. Висловлюючи щиру подяку, (назва навчального закладу) прийняла від:

ПІБ:.....

Адреса:.....

Телефон:.....

Фоно/відео запис інтерв'ю, записаного у рамках проекту

«.....»

2. Я підтверджую, що передав(ла) фоно/відео запис свого інтерв'ю (назва навчального закладу) для збереження й використання з навчальною й академічною метою. Я передаю (назва навчального закладу) усі права на використання мого інтерв'ю за винятком наступних обмежень (якщо вони є)

.....

....

3. Мені відомо про те, що фоно/відео запис мого інтерв'ю зберігатиметься в (назва навчального закладу) для навчального й академічного використання іншими дослідниками.

4. Мені відомо про те, що при наявності питань стосовно дослідницького проекту «.....» я можу вступати в контакт із дослідником

..... (назва навчального закладу) за адресою:

.....

....

Інтерв'юер

Респондент

Джерело [17, С. 30]

**Приклад угоди про зберігання й використання транскрибованої копії
інтерв'ю**

1. Я,
ознайомившись з транскрибованою копією свого інтерв'ю, не заперечую
проти використання в навчальних і академічних цілях як самого тексту, так і
інформації, яку він містить, за винятком наступних обмежень (якщо вони є):
.....
.....
.....
.....

2. Мені відомо про те, що транскрибована копія мого інтерв'ю зберігатиметься
(назва навчального закладу) для навчального й академічного використання
іншими дослідниками.

Підпис

Дата

Джерело [17, С. 31]

ПИТАЛЬНИК ДЛЯ НАРАТИВНОГО ІНТЕРВ'Ю

Тема магістерської: «Вивчення історії повсякденності повоєнного десятиріччя на уроках історії»

Тема практичного заняття: «Повсякденне життя в Україні повоєнних років»

1. Представлення опитуваного. Розкажіть будь-ласка про себе та свою сім'ю (ПІБ, дата народження, місце народження, батьки, ким працювали батьки, чи були брати-сестри).
2. Скільки вам було років, коли закінчилась Друга світова війна?
3. В якому місті (селищі) ви зустріли кінець Другої світової війни?
4. Чи відбулися якісь зміни у вашій сім'ї, коли завершилась Велика війна?
5. Під час війни закривалися і переміщувалися підприємства, сільське господарство також було вкрай виснажене, адже працювало на потреби фронту. Після завершення війни, як це вплинуло на вашу сім'ю? (можливо, батьки втратили роботу; або ж вам було складно прогодувати родину)
6. Розкажіть більш детально з приводу продовольства (Який ви мали раціон; чи вистачало вам їжі, щоб прогодувати сім'ю; як працювали магазини та чи мали вони товар на прилавках; можливо, ви мали домашнє господарство і саме воно «годувало» вашу сім'ю)?
7. Якщо пам'ятаєте, чи мали ви потребу в одязі у повоєнне десятиріччя (чи вистачало вам речей, щоб одягнути всіх членів сім'ї; чи вистачало вам коштів, щоб їх купувати; де саме ви купували одяг)?
8. Можливо ви пам'ятаєте, якими були настрої (почуття) вашої родини стосовно закінчення Великої війни?
9. Відповідно до вашого віку, де ви навчались (молодша чи середня школа; можливо, інститут) після завершення війни?
10. Чи поновилося навчання відразу по завершенню війни або через декілька років?
11. Якими були умови вашого навчання (в якій будівлі, приміщенні; чи були ви забезпечені якимись підручниками; чи вистачало вчителів)?
12. Якщо пам'ятаєте, то коротко розкажіть за процес навчання (Які були предмети, на якій мові вони викладалися)?
13. А якою була медицина та медичні послуги у повоєнний час? (Працювала лікарня у вашому містечку; чи вистачало лікарів; послуги були безкоштовними чи платними; чи працювали аптеки та чи вистачало медикаментів)
14. Як загалом ви лікувались, якщо хтось з вашої сім'ї хворів?
15. Чи пам'ятаєте ви, як проходило ваше дозвілля (відпочинок)? (Можливо ви відвідували церкву; мали доступ до книжок та читали у вільний час; займалися рукоділлям; чи просто гуляли з друзями)

16. Можливо, працював будинок культури, куди ви ходили на вечорниці або ж там відбувались концерти?
17. Які свята відмічались у вашій родині в той час, можливо, були якісь родинні звичаї?
18. Спробуйте згадати, після завершення війни та протягом повоєнного десятиріччя, які були ваші сподівання з приводу вашого майбутнього та майбутнього вашого родини?
19. Чи є у вас якийсь яскравий спогад, що відбувся у період повоєнного часу? (Що трапився з вами; чи у вашій сім'ї; або, можливо, свідком якого ви були)
20. Чи розповідаєте ви про події повоєнного десятиріччя своїм дітям та онукам?
21. Можливо, ви маєте якісь світлини вашої родини або побуту, що були зроблені в період повоєнного десятиріччя?

Джерело: автора

Додаток Н**Фрагмент практичного заняття для 11-А та 11-Б класу з історії України
на тему: «Повсякденне життя в Україні повоєнних років»**

1 завдання. Робота з усноісторичними джерелами. Прослухати спогади. Після цього потрібно дати відповідь на декілька запитань письмово.

Спочатку представлення респондента.

ІМ'Я: Сівак Світлана Семенівна (в дівоцтві Трапезнікова), за фахом вчителька історії.

Дата народження: 18 квітня 1941 року

Батько: росіянин з Архангельської області, підполковник, брав участь в Другій світовій війні. Отримав дві нагороди: за битву під Москвою та за форсування Дніпра. Загинув в 1943 році.

Мати: українка із містечка Жванець, Кам'янець-Подільського району (в той період Кам'янець-Подільська область), за фахом вчителька молодших класів.

Брати/сестри: в сім'ї було 3 дітей (старша сестра Ніна, середня Світлана та молодша Женя)

Закінчення Другої світової війни сім'я Світлани Семенівни застала в м. Жванець.

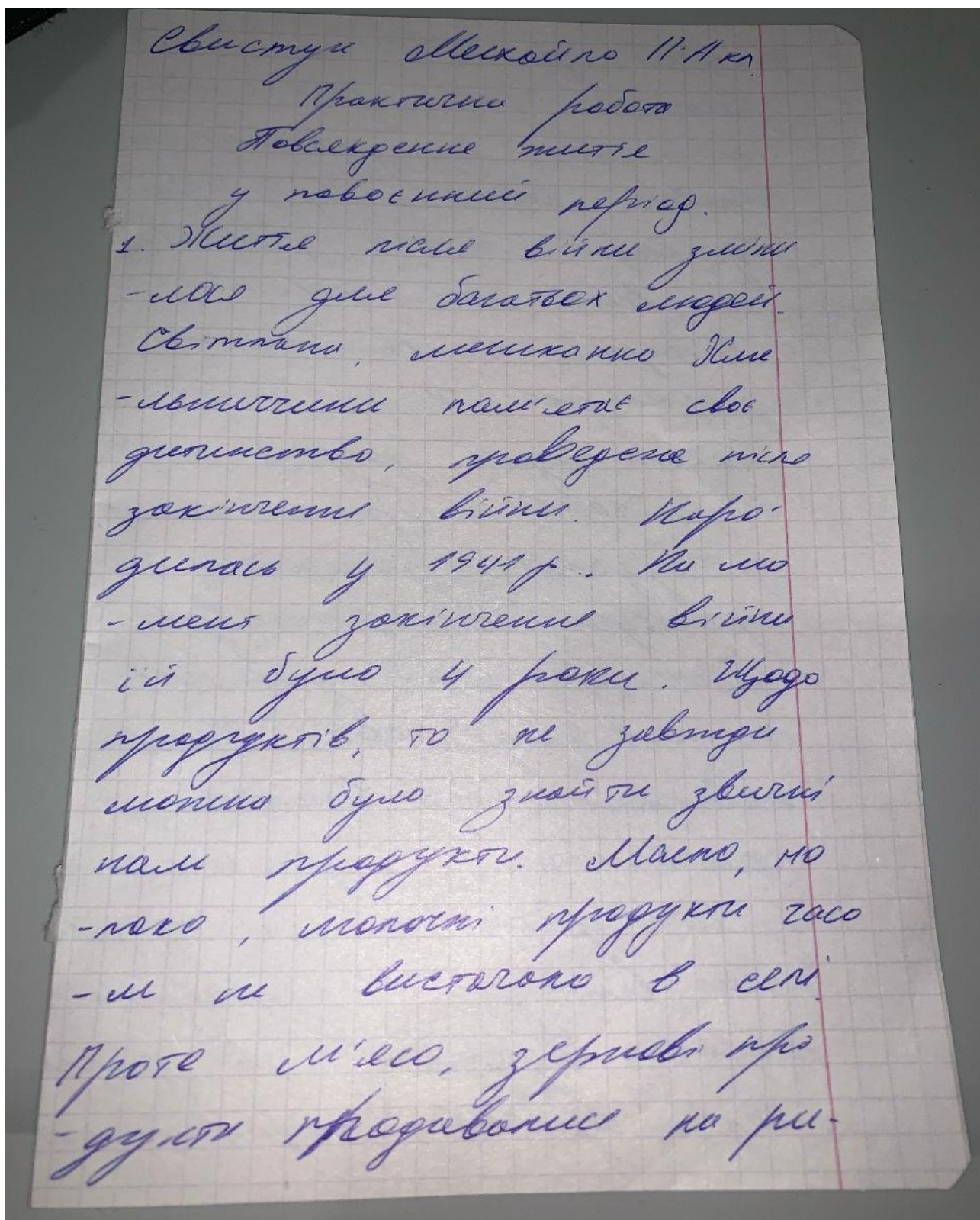
Питання, на які потрібно відповісти після прослуховування інтерв'ю

- 1) Скільки було років респонденту, коли закінчилась Друга світова війна?
- 2) Що ви почули з приводу того, як харчувалися в той період? Чи вистачало продуктів?
- 3) Що було сказано за одяг та взуття в післявоєнний період?
- 4) Якими були умови навчання? Якою мовою викладалося?
- 5) Що говорить респондент за тогочасну медицину?
- 6) Що ви почули з приводу дозвілля (відпочинку) в той час?
- 7) Що відповідає респондент на питання «Які були ваші сподівання з приводу вашого майбутнього та майбутнього вашої родини?»

Джерело: автора

Фрагмент 1 завдання практичної роботи учня 11-А кл. Свистуна

Михайла, яке він виконав після прослуховування інтерв'ю

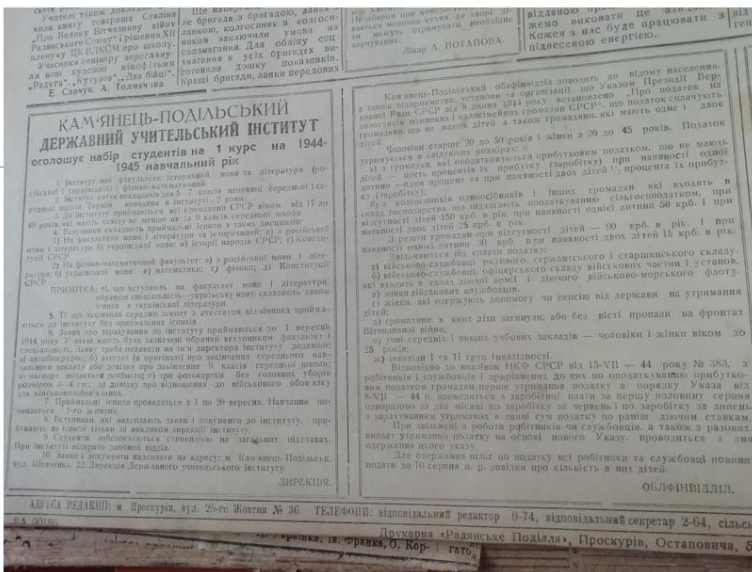
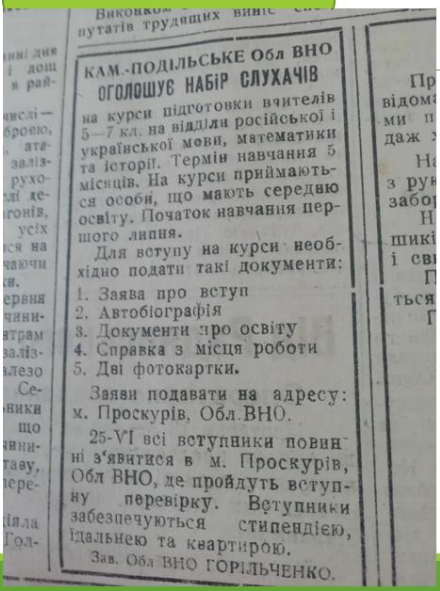
SWOT: Аналіз викладання проєкту і дня проєкту в школі

STRENGTHS – СИЛЬНІ СТОРОНИ	WEAKNESSES – СЛАБКІ СТОРОНИ
<ul style="list-style-type: none"> • Мотивація • Цікава форма роботи • Активація здобувачів • Взаємодія здобувачів і нараторів • Взаємозв'язок різних предметів • Можливість створення проєктної роботи • Методичні матеріали 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Необхідність керівництва ▪ Необхідність контролю ▪ Багато часу ▪ Неоднозначність висновків ▪ Складність оцінювання ▪ Необхідність підтримки від керівництва школи ▪ Необхідність підтримки колег
OPPORTUNITIES - МОЖЛИВОСТІ	THREATS – ЗАГРОЗИ
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Інтерес до навчання ❖ Мотивація ❖ Шкільні презентації ❖ Створення навчальних матеріалів ❖ Тренування м'яких навичок (soft skills) 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Недотримання графіку ➤ Відмова від проєкту з боку керівництва або колег школи ➤ Супротив батьків ➤ Слабкі результати ➤ Нерозуміння принципу проєктного навчання і неучасть здобувачів

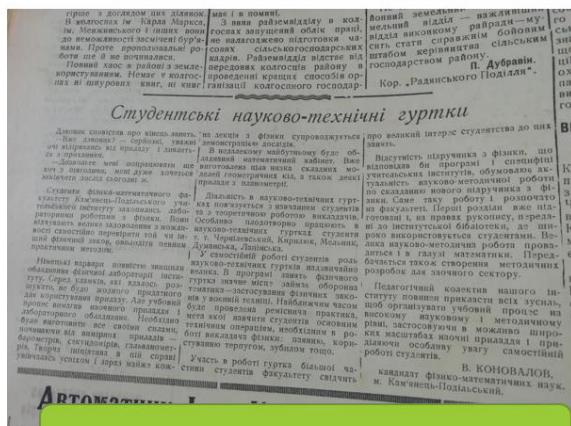
Джерело [67, С. 62]

Фрагменти з презентації II групи на тему «Вища освіта»

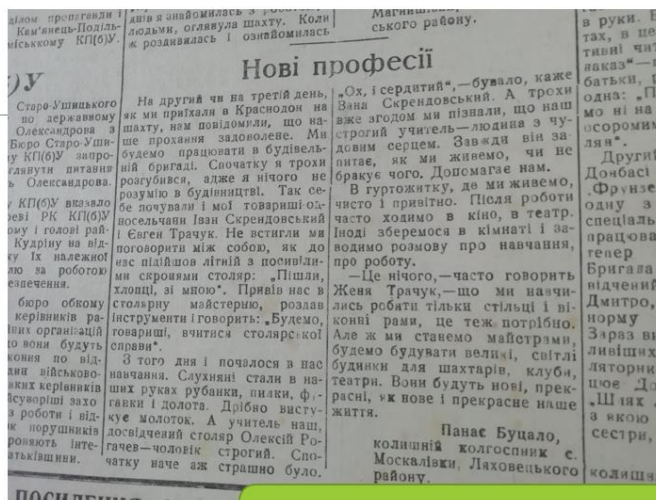
II. ВИЩА ОСВІТА

ОГОЛОШЕННЯ ПРО НАБІР СТУДЕНТІВ

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ГУРТКИ

НОВІ ПРОФЕСІЇ

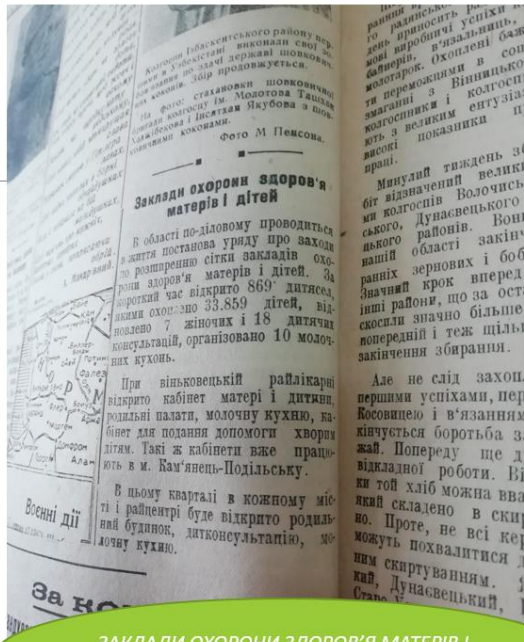
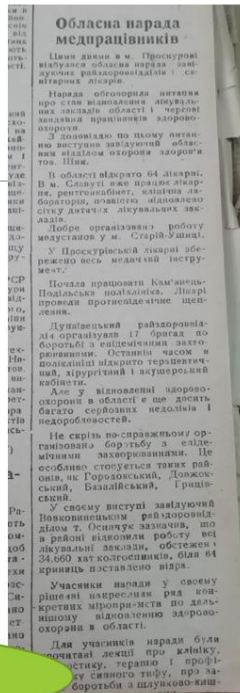
Джерело: з особистого архіву автора

Фрагменти презентації III групи на тему «Медицина»

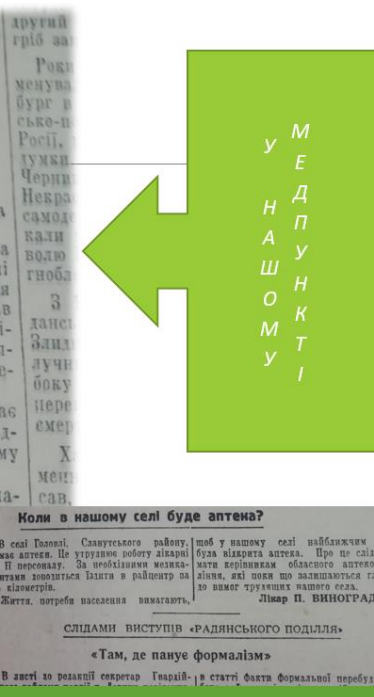
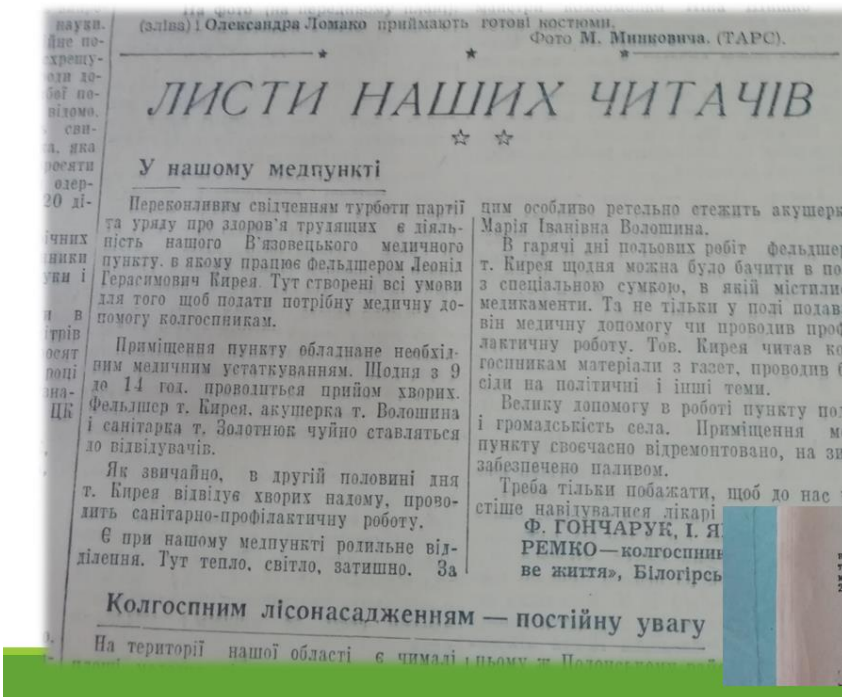
III. МЕДИЦИНА

ЛІКУВАЛЬНІ ЗАКЛАДИ НАПЕРЕДОДНІ ЗИМИ

ЗАКЛАДИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МАТЕРІВ І ДІТЕЙ

Джерело: з особистого архіву автора

Фрагменти презентації ІV групи з теми «Одяг, взуття та інші необхідні речі»

IV. ОДЯГ, ВЗУТТЯ ТА НЕОБХІДНІ РЕЧІ

нів на фабриці...
 3 Ново-Ушицького, Ста-
 ро-Ушацького, Довжоського-
 ро-Ушацького, Довжоського-
 ро-Ушацького перероб-
 редовий постуліона перероб-
 луву біла ста тонн тютюну.
 Нещодавно на фабриці робіт-
 никими поставлено ще одна ста-

Молоді робітники...
 Панив, Волошук,
 Косянчук, Лукияненко, Макарова, включив-
 шись в соціалістичне змагання,
 виконують денні норми виробіт-
 ку на 150 процентів.

Речі широкого вжитку

В області почали працювати...
 десятки підприємств по вироб-
 ництву речей широкого вжит-
 ку. Уже чимало товарів, вигото-
 влених з місцевої сировини,
 постулило в продаж.

Кам'янець-Подільська мебля-
 ва фабрика виготовляє столи,
 лакувальні ящики, гардероби,
 різні теслярні інструменти.
 Механзавод «Мотор» виготов-

ляє алюмінієві тарілки і лож-
 ки. Миньковецький шкiрняний
 завод вже дав продукції на
 80 пар взуття. Черевична арті-
 ль, при якій організовано
 гончарний цех, виготовляє різ-
 ні посуд для ідеальн го-
 ромадського харчування.

В Кам'янець-Подільську, Про-
 скурові, Дунаївцях, Минь-
 ківцях, Новій-Ушиці відкрито
 кравецькі і шевські майстерні.

РЕЧІ ШИРОКОГО ВЖИТКУ

ПРОМТОВАРИ ДЛЯ СЕЛА

Коли я одержу ортопедичне взуття?
 На початку липня правління каси взае-
 мопомогти шевцького колгоспу ім. Во-
 ровського, Оринівського району, перехва-
 тило гроші Кам'янець-Подільського декр-
 ту Київського профспілкового центру
 для мено ортопедичного взуття.

КОЛИ Я ОДЕРЖУ ОРТОПЕДИЧНЕ ВЗУТТЯ?

На початку липня правління каси взае-
 мопомогти шевцького колгоспу ім. Во-
 ровського, Оринівського району, перехва-
 тило гроші Кам'янець-Подільського декр-
 ту Київського профспілкового центру
 для мено ортопедичного взуття.

КОЛИ Я ОДЕРЖУ ОРТОПЕДИЧНЕ ВЗУТТЯ?

...установи...
 ...виробничих...
 ...установи...

Більше добротних тканин, взуття і одягу для населення

Загальні результати...
 ...виробничих...
 ...установи...

...установи...
 ...виробничих...
 ...установи...

БІЛЬШЕ ДОБРОТНИХ ТКАНИН, ВЗУТТЯ І ОДЯГУ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ

...установи...
 ...виробничих...
 ...установи...

Дбати про інтереси трудящих

...установи...
 ...виробничих...
 ...установи...

...установи...
 ...виробничих...
 ...установи...

ПРО НЕКОЛОТО ТОВАРИ

...установи...
 ...виробничих...
 ...установи...

ДБАТИ ПРО ІНТЕРЕСИ ТРУДЯЩИХ

Джерело: з особистого архіву автора

Фрагменти презентації V групи на тему «Продукти харчування»

V. ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ

Чи будуть в Проскурові овочі?

Влада не залишає задоволення життєвих потреб населення. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом.

Чи будуть в Проскурові овочі? Це питання, яке цікавить кожного жителя міста. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом.

Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом.

Коли ж у Проскурові налагодять торгівлю овочами?

Погамо налагоджена торгівля овочами в м. Проскурові. Єдиний спеціалізований магазин аж ніяк не може задовольнити потреби населення в овочах і картоплі, а в інших продовольчих магазинах цих продуктів не знайдеш. Немає в місті достатньої кількості овочевих ларків.

Крім того, і в спеціалізованому магазині рідко бувають овочі, особливо свіжі. Так, я вже на протязі трьох місяців час від часу відвідую цей магазин.

Але купити моркви, столових буряків, картоплі не можу, бо їх тут не буває. На моє запитання, коли ж в магазині будуть овочі, мені відповідають: — Не раніше нового врожаю.

Невже справді керівники торговельних організацій міста Проскурова чекають свіжих овочів з нового врожаю? Невже вони забули, що повинні зробити все від них залежне, щоб населення мало можливість завжди купити необхідні їм овочі?

Ф. СОВБУК,
Інженер лісокультурного Проскуровського лісгоспу.

Д. ПЕТРИК.

КОЛИ Ж У ПРОСКУРОВІ НАЛАГОДЯТЬ ТОРГІВЛЮ ОВОЧАМИ?

ЧИ БУДУТЬ В ПРОСКУРОВІ ОВОЧІ?

ВІД ЧОГО ЗАЛЕЖИТЬ МЕНЮ?

ГРОМАДСЬКИХ ІДІАЛЕНЬ

І Справність рук і черствість душі. Це питання, яке цікавить кожного жителя міста. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом.

Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом. Організація призначена виконувати функції, які належать їй за законом.

ГРОМАДСЬКОМУ ХАРЧУВАННЮ — БІЛЬШОВИЦЬКУ УВАГУ І ДОПОМОГУ

Медля, 28 жовтня 1945 року

Велика постачальна і побутова організація в центрі уваги населення і радянських організацій. В жорстокий літній злиднів, коли на полках країн тої країни на годину не забували про необхідність потреби трудящих.

В ці дні, в ці мери, добутку радянськими людьми-переможцями, жона про подальше постачання і обслуговування населення повинна йти на великий голос.

Ово життя свідчить, що партія, радянські і господарські організації провели важну роботу, великою якою харчуванням населення і обслуговуванням населення повинна йти на великий голос.

Чи варто доводити значення і життєву необхідність громадського контролю за роботою і діяльністю інших органів постачання? Між тим, такий громадський контроль в більшості ідальних відсутній. В цьому безперечно повинна громадянська організація і в першу чергу профспілкові організації, чий професійний обов'язок — встановити суворий, невідчужимий, дієвий контроль.

Істотною недоліком, властивою громадському харчуванню, вважають місце тому, що підприємства і керівники мають недостатню кількість додаткових продуктів і фондів громадського харчування значно збільшилася.

Відділ робітничого постачання обласного управління зв'язку одержав від урядової допоміжної організації.

ВІД ЧОГО ЗАЛЕЖИТЬ МЕНЮ?

ГРОМАДСЬКОМУ ХАРЧУВАННЮ — БІЛЬШОВИЦЬКУ УВАГУ І ДОПОМОГУ

Джерело: з особистого архіву автора

Додаток Ц

Фрагменти презентації VI групи на тему «Дозвілля та відпочинок»

VI. ДОЗВІЛЛЯ ТА ВІДПОЧИНОК

В обласній бібліотеці
Абонементам та читальні обласної бібліотеки 15 липня 1945 року обслужили 170 читачів. В читальню за цей день було прочитано 38 книг. Серед прочитаних книг: «Світ» Лєніна і Сталина, 13 книжок Сєрєбренської літератури та 17 художньої літератури. Абонементам докучило до 117 книг творчої літератури та 173 книжки наукової літератури.

В театрі та кіно
Багато просурієнці зацікавлені в просмотрі свого вибраного для відпочинку театру та кіно.

На лекції
Вартівціні Івасявського району КІФОР зборилось понад 130 чоловік. Вони прослухали лекцію про міжнародні ставлення. Лекцію читав Т. Сєменов.

Учорі в театрі британської бібліотеки артсисти були поставили п'єсу «Політнік».

СПАРТАКІАДИ, ЗМАГАННЯ, БІБЛІОТЕКИ, ТЕАТР ТА КІНО, ЛЕКЦІЇ

Вихідного дня в колгоспі
Цього дня, хоч це і було вільне, колгоспники артилім, Лєніна зрання вийшли в поле. Не сьогодні—завтра живи, багато турбот у колгосп, починаючи з сорожка і кімчатого головами колгоспу. Живна—одне слово само за себе говорити.

Чутіт
Учорі в театрі британської бібліотеки артсисти були поставили п'єсу «Політнік».

Відпочинок трудівників
Відпочинок трудівників області деніш, 15 липня.

Районна спартакіада
Сьогодні в районній спартакіаді взяли участь 300 спортсменів з різних районів області.

В змаганнях
В змаганнях по стрільках вийшли Боряс Трунов, який в стрільбу в асюту на 1,2 м. і в додживу—5,5 м.

Відпочинок трудівників
Відпочинок трудівників області деніш, 15 липня.

ВІДПОЧИНОК ТРУДІВНИКІВ

Яким був в містах і селах області деніш 15 липня
Нам містом — вільний деніш. Але скільки перепорок нас на півдні на сонячному обличчя цього дня. Це була радісна весілля, яких багато попереду. З почуттям гордості відзначали деніш цього року в селіте Сєвєрнінськ. Ми були сповнені в селіте, незвичайні вранні ми раділи деніш, коли весь районський народ відзначав свято Перемоги над німецькими загарбниками.

Районна спартакіада
Сьогодні в районній спартакіаді взяли участь 300 спортсменів з різних районів області.

В змаганнях
В змаганнях по стрільках вийшли Боряс Трунов, який в стрільбу в асюту на 1,2 м. і в додживу—5,5 м.

Відпочинок трудівників
Відпочинок трудівників області деніш, 15 липня.

ВІДПОЧИНОК ТРУДІВНИКІВ

Відпочинок трудівників
Відпочинок трудівників області деніш, 15 липня.

Районна спартакіада
Сьогодні в районній спартакіаді взяли участь 300 спортсменів з різних районів області.

В змаганнях
В змаганнях по стрільках вийшли Боряс Трунов, який в стрільбу в асюту на 1,2 м. і в додживу—5,5 м.

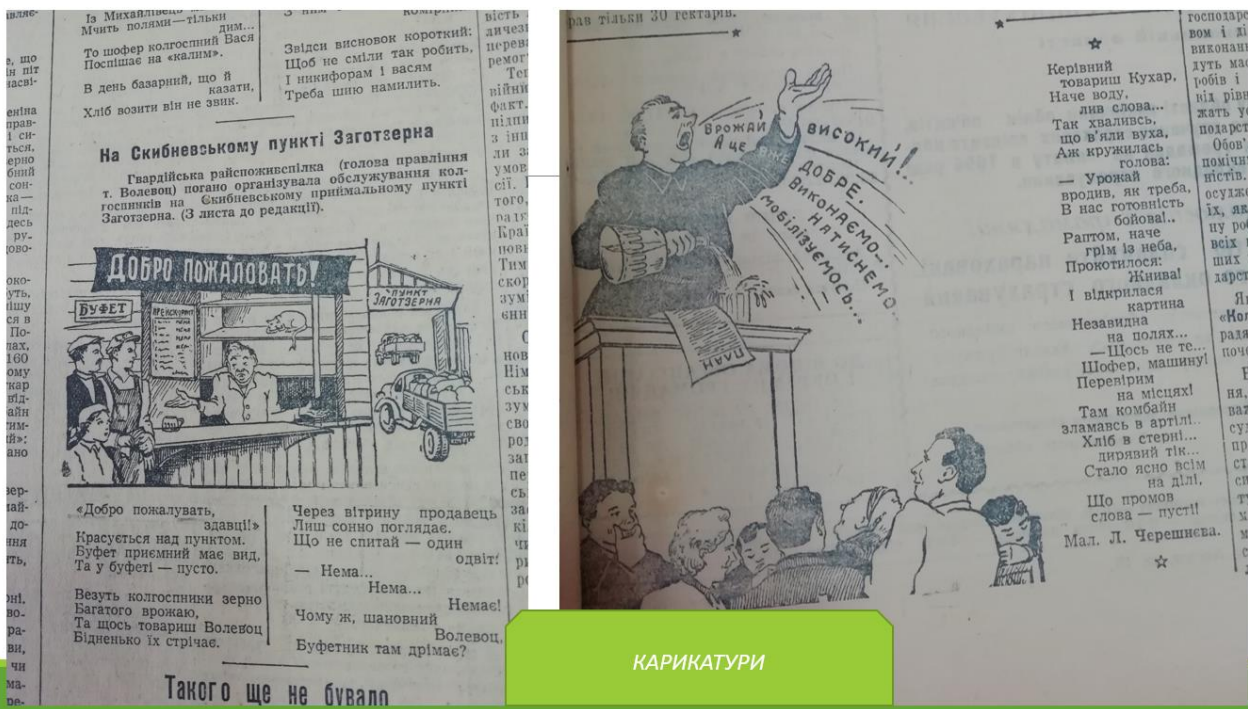
Відпочинок трудівників
Відпочинок трудівників області деніш, 15 липня.

ВІДПОЧИНОК ТРУДІВНИКІВ

Джерело: з особистого архіву автора

Фрагменти презентації VII групи на тему «Візуальні джерела»

VII. ВІЗУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

Джерело: з особистого архіву автора

Фрагменти презентації VIII групи на тему «Допомога від держави»

VIII. ДОПОМОГА ВІД ДЕРЖАВИ

Щоденно піклуватись про сім'ї фронтовиків

В. Ж. Прислухайтесь, друзі! Вже три місяці ми працюємо над цим питанням. Ми хотіли бачити, як працює держава на благо наших фронтовиків. Ми хотіли бачити, як працює держава на благо наших фронтовиків. Ми хотіли бачити, як працює держава на благо наших фронтовиків.

Нам дуже важко було знайти відповіді на ці питання. Ми хотіли бачити, як працює держава на благо наших фронтовиків. Ми хотіли бачити, як працює держава на благо наших фронтовиків. Ми хотіли бачити, як працює держава на благо наших фронтовиків.

Ми хотіли бачити, як працює держава на благо наших фронтовиків. Ми хотіли бачити, як працює держава на благо наших фронтовиків. Ми хотіли бачити, як працює держава на благо наших фронтовиків.

П
І
Л
Ь
В
Г
І
Д
Т
Е
Р
В
И
В
Л
И
Т
И

Джерело: з особистого архіву автора